

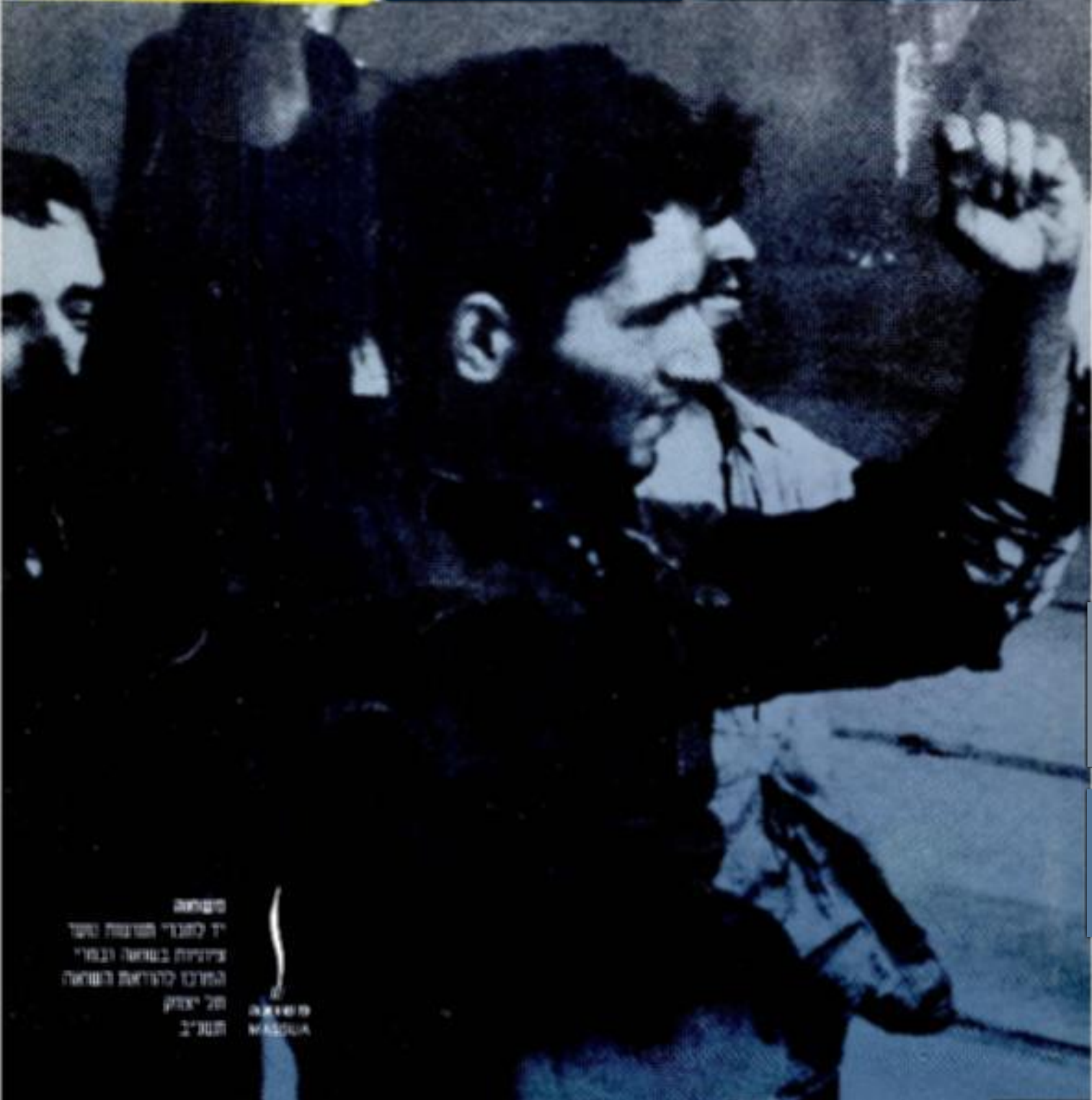
"שלוש שורות בהיסטוריה"

תנועות הנוער היהודיות בפולין בתקופת השואה

תכנית לימודים ליום הזכרון לשואה ולגבורה

באישור משרד החינוך והתרבות — מנהל חברה ונוער

מדריך למורה

מי שחצה
יד למגדלי התאומות ונשד
פירמידת גיזה ופסגת
המזכר לדודאית השואה
חל יצחק
חגי"ב

"שלוש שורות בהיסטוריה"

תנועות הנוער היהודיות בפולין בתקופת השואה

מדריך למורה

משואה
MASSUA

יד לחברי תנועות הנוער
ציוניות בשואה ובמרי
המרכז להוראת השואה
תל יצחק
תשנ"ב

MASSUA
Center for Holocaust Studies
"For a few lines in history"
The Jewish Youth movements
in occupied Poland
during the Holocaust
Educational Project
The publication of this project, was made
possible by a grant from the United Israel
Appeal of Canada and Canadian Friends
of MASSUA

חיבר: ד"ר אביהו רונן

**בהשתתפות: אניטה טרסי
עריכה ויעוץ מתודי: עדנה לבינגר
איורים ויעוץ גרפי: איתמר ווקסלר
מנהלת המרכז: איה בן נפתלי
קראה והעירה: גב' בת שבע שביב, בית הספר לחינוך,
אוניברסיטת תל-אביב
הבאה לדפוס: סימני דפוס**

הוצאת "משואה"

קיבוץ תל-יצחק 45805

טל. 699563, 053-699997 פקס: 053-697410

רציונאל

נושא תנועות הנוער בתקופת השואה, נבחר כנושא לתכניות לימודים מיוחדות הנערכות לקראת יום השואה, בשל השיקולים הבאים:

א. באמצעות הדיון בתגובתם לשואה של נערים בני גילם של התלמידים, ניתן ליצור זיקה בין העבר היהודי הקרוב לבין ההווה הישראלית העכשווית.

ב. הדיון בנושא תנועות הנוער כרוך גם בנושא ההתנגדות היהודית בשואה, ויחד עם זאת מצביע על הדילמות הקיומיות החריפות שהיו כרוכות בסוג זה של תגובה, והיותה פתרון למעטים בלבד.

ג. בכך אמור הדיון בנושא זה, לתרום הן לשבירת המיתוס של "כצאן לטבח" והן לערעור הסטריאוטיפ של "היהודי הגלותי". גיבורי הדיון הם "נערים כמונו" הנמצאים בסיטואציה של השמדת עם עימה הם מתמודדים באמצעים שבידיהם.

מטרות

- א. העמקת הידע בנושא השואה
- ב. הכרות עם פרק מרכזי בהבנת ההתנגדות היהודית בתקופת השואה
- ג. התמודדות עם הדילמות המרכזיות של פעילות תנועות הנוער: מרד הגיטאות; היציאה לפרטיזנים; הצלה
- ד. יצירת זיקה בין תגובת תנועות הנוער לשואה לבין הווית נוער ישראלית עכשווית

קהל יעד

תלמידי החטיבה העליונה בבתי הספר

היקף

3 יחידות לימוד. ניתנות להעברה במסגרת 4 או 6 שעות לימוד.

מבנה יחידות הלימוד — כללי

יחידת לימוד ראשונה "אל תישמע בני..." — תנועות נוער בין שתי מלחמות עולם:
1939-1918

א. מבוא קצר	10 דקות
ב. צפיה בקלטת וידאו חלק א'	15 דקות
ג. עבודה עצמית בחוברת,	
חלק א': אל תשמע, בני...	20 דקות
ד. דיון מסכם	30 דקות

יחידת לימוד שנייה: "האם מותר?" — תנועות הנוער בגטו: 1942-1939

א. מבוא קצר של המורה	5 דקות
ב. חלוקה לקבוצות-תנועות	
ג. עבודה עצמית בחוברת — חלק ב': האם מותר?	15 דקות
ד. דיון והחלטה קבוצתית בנושא: היחס ליוזבראט	15 דקות
ה. צפיה בסרט וידאו חלק ב'	15 דקות
ו. שיחה מסכמת במליאה	20 דקות

יחידת לימוד שלישית: שלוש שורות בהיסטוריה... תנועות הנוער נוכח ההשמדה

א. מבוא	10 דקות
ב. חלוקה לקבוצות על פי אפשרות תגובה	
ג. דיון, הכרעה קבוצתית והכנת תוכנית פעולה	30 דקות
ד. צפייה בסרט וידאו חלק ג'	15 דקות
ה. דיון מסכם במליאה	20 דקות

אמצעים

- א. קלטת וידאו
- ב. חוברת למורה
- ג. חוברת לתלמיד
- ד. ספרי עזר, תערוכות, מפות
- ה. בריסטולים וטושים

הכנת השיעור

- הכנת השיעור על ידי המורה, מצריכה:
 - א. קריאה יסודית של המדריך למורה.
 - ב. קריאת יסודית של החוברת לעבודה עצמית.
 - ג. הרחבת הקריאה לפי הביבליוגרפיה המצורפת.
 - ד. צפייה מוקדמת בקלטת לצורך הכרתה.
 - ה. הכנת אמצעי עזר, ספרים, מפות, בריסטולים.

פירוט השיטה

כללי: "תרגיל בחשיבה היסטורית"

בשל אופיו המיוחד של הנושא, והמטענים הרגשיים והאידיאולוגיים המיוחדים לו, נבחרה שיטת לימוד מיוחדת שעליה מבוססות יחידות לימוד אלה. לשיטה זו ניתן לקרוא "תרגיל בחשיבה היסטורית". הכוונה היא, כי פרק היסטורי זה, "תנועות הנוער בשואה", ילמד (א) מתוך נסיון לשחזור נקודת מבטם של המשתתפים בחוויה ההיסטורית, ו-(ב) מתוך התמודדות עם נקודות מבט אלה, מהפרספקטיבה של שנות התשעים.

שתי הנחות מוצא אלה אינן סותרות אלא משלימות אחת את השנייה: התלמיד מתבקש פעם אחר פעם לנסות ולשחזר את נקודת מבטו של נער בתקופת השואה (ולפניה), ולאחר מכן לנתח בכלים המחשבתיים שלו עצמו. בבסיס תהליך למידה זה עומדת ה"אמפטיה" ההיסטורית, משמע הנסיון לשחזר את נקודות המבט הסובייקטיביות של אנשי העבר, אך מבלי לשכוח שהגורם המשחזר, התלמיד, הוא איש בן תקופה אחרת, המשקיף על ההיסטוריה בדיעבד. בהתאמה לעקרונות אלה נבנו יחידות הלימוד במתכונת של סימולציות (הדמיות) היסטוריות. אך הן אינן אמורות לכוון את התלמיד ל"הזדהות" עם גיבורי העבר, אלא רק לנסיון לשחזר את נקודת המבט.

דרך הלמידה הנדרשת מהתלמיד היא פשוטה ביסודה: לאחר הפתיחה מוצגות ביחידה הראשונה בפני התלמיד, מספר דמויות. הוא בוחר לו אחת מהן, ומשיב מנקודת מבטה של הדמות הנבחרת על השאלות ההיסטוריות העומדות בפניה. בחלק הראשון מתייחסות שאלות אלה לתנועות הנוער בין שתי מלחמות עולם (מעין מבוא היסטורי); בחלק השני מתייחסות שאלות אלה לתקופת הכיבוש הראשונה הנקראת כאן "תקופת הגיטו"; ובחלק השלישי "תנועות הנוער לנוכח ההשמדה" מתייחסות השאלות לפעולות ההתנגדות של אנשי תנועות הנוער. קטעים מתוך סרט וידיאו מלווים את שלושת חלקי התוכנית לפי המפורט בהמשך. תהליך למידה זה, דורש מעורבות גבוהה מהמורה. דווקא משום שעל התלמיד מוטל להרכיב חלקים נפרדים של תמונה היסטורית, על המורה לראות את התמונה בכללותה. מרבית ההכנה של המורה, היא קריאה שיטתית בחוברות, וקריאה בקטעים הרלוונטיים מ"האנציקלופדיה של השואה", אם כי מומלץ לקרוא גם מתוך רשימת הספרים שבביליאוגרפיה.

השימוש בחומר זה נתון לבחירה חופשית: אין צורך לענות על כל השאלות או לעסוק בכל הדילמות; אין גם צורך לקרוא את כל החומר או לענות באריכות על השאלות; ואפילו אין חובה לאמץ בקפדנות את שיטות הלמידה המוצעות: אם יחליט המורה שהדיון בדילמה נתונה מתאים יותר לדיון כללי בכיתה ולא לעבודה עצמית הרי שזכותו וחובתו לעשות כך. כל זאת, בתנאי שהאופי הבסיסי של הלימוד נשמר: משמע, הרצף ההיסטורי, של דיון בשלושה פרקים; ההתעמקות בדילמה או דילמות נבחרת; הנסיון להתמודדות עם אנשי תנועות הנוער מנקודות מבטם ההיסטוריות.

"אל תישמע בני..."

יחידה ראשונה: תנועות נוער בין שתי מלחמות
עולם: 1918-1939

קבוצה מקן ביאליסטוק — הנוער הציוני

הערות כלליות

קטע פתיחה זה, נועד ליצור הגירוי הראשוני ללמידה. גירוי זה נוצר על ידי חשיפת הדימויים המוקדמים, שיש לתלמידים על התגובה היהודית לשואה. הדבר המתבקש ממך בשלב זה, הוא רק לקבל מהתלמידים דימויים אלה ולרשםם על הלוח מבלי לעורר בהם דיון נרחב. אין לחשוף בשלב זה את רציונאל הלמידה המכוון לערעור של הדימויים האלה. רציונל זה יחשף בסיום הלמידה, משמע בסוף יחידת הלימוד השלישית.

פתח את השיעור בדברי מבוא קצרים, תוך הדגשת מטרותיו. אמור כי השיעור נערך לקראת יום השואה והגבורה, ומטרתו היא הכרות עם אחד מהפרקים של התגובה היהודית לשואה. אך אל תחשוף בשלב זה את רציונאל השיעור כפי שפורט למעלה. שאל: מה ידוע לכם על התגובה היהודית לשואה? אסוף מספר תשובות ואת המרכזיות שבהן רשום על הלוח.

סביר להניח כי התשובות תשקפנה את הדימויים המקובלים: "היהודים, רומן, הוטעו", "היהודים הלכו כצאן לטבח", "לא היתה להם ברירה" וכו'. אל תכנס בשלב זה לויכוח באשר לדימויים אלה, רק הגב אליהם בקצרה, בעיקר תוך בקשת הבהרות במידה שהתשובות עמומות.

שאל: את התלמידים האם הם יכולים להכליל, ואם כן, איזה דימוי של תגובה יהודית בשואה הן משקפות?

התייחס לתשובות התלמידים, כפי שהן עולות (סביר להניח שההכללה המרכזית תהיה "היהודי הגלותי, הפסיבי והנכנע לגורלו", אך לא בהכרח).

אמור: הדברים שאמרתם משקפים דימוי מסוים של תגובה יהודית בשואה. היום ננסה לבדוק דימוי זה על ידי נסיון להבין ביחד את התגובה היהודית לשואה, כפי שהתבטאה באותו מגזר אוכלוסיה הקרוב אליכם; משמע, נערים בני גילכם, אנשי תנועות הנוער. ננסה לעשות זאת בדרך של שחזור נקודת מבטם, ובעיקר דרך שחזור דרכי ההתמודדות עם כמה מהשאלות הקיומיות שעמדו בפניהם.

צפיה בחלק א' של סרט הוידאו

עבודה עצמית

חלק לתלמידים את החוברות לעבודה עצמית והסבר את דרך העבודה בהן.

אמור: החוברות מחולקות לשלושה חלקים. עבדו עתה רק בחלק א': "נערים ותנועות".

כפי שתראו, השאלות מנוסחות בדרך סימולטיבית (הדמייה). בתחילה, עליכם לבחור לכם דמות של נער/ה החי בפולין בין שתי מלחמות עולם. לאחר שעשיתם זאת, עליכם לענות על שורה של שאלות מנקודת מבטה של הדמות שבחרתם. בדרך זו אתם למעשה משחזרים מחדש דמות היסטורית. בחלק זה נעסוק רק בתקופה שבין שתי מלחמות עולם.

ביחידות הבאות נמשיך ונבנה את הדמויות ודרכי תגובתן לשואה. זכרו, כי לשאלות אלה אין תשובה אחת, שהיא התשובה "הנכונה", אם כי יש לחפש את התשובה המתאימה ביותר לדמות שבחרתם.

דיון

עם סיום העבודה העצמית הזמן את התלמידים לדיון.

שאל: מה משמעות הדבר "להיות חבר תנועת נוער בפולין בין שתי מלחמות עולם?"
שאלה זו היא השאלה המרכזית ביחידה זו. על הדיון במליאה להעלות את ההיבטים השונים הקשורים אליה; וזאת לאור העבודה העצמית של התלמידים קודם לדיון.

ברר: — מהם השינויים המתחייבים מההחלטה של כל דמות-נער/ה להצטרף לתנועת נוער? השינויים יחולו בשני מישורים:

א. ביחסו של הנער/ה לסביבתו הקרובה: משפחתו, בית ספרו, הערכים עליהם התחנך, הסביבה הפוליטית.

ב. ביחס לעבודה — באיזה אופן יעצב הנער את המציאות בהתבגרו?

בתגובתך לדמויות שנוצרו, הדגש, כי לפני נערים יהודיים בין שתי מלחמות עולם עמדו אפשרויות הזדהות ועשייה רבות ומגוונות; כי אפשרויות אלה לא היו חד מימדיות, ולכן גם פתרונותיהם אינן חד משמעיים ואף עשויים להתחלף.

לפניך מספר נקודות לדיון בשאלה: "מהי המשמעות להיות חבר בתנועת נוער בפולין בין שתי מלחמות עולם?"

1. מהן הקבוצות החברתיות העיקריות להן השתייך הנוער היהודי בפולין?
2. מה הם מאוריו של נוער זה?
3. באיזה דרכים היו פתוחות בפניו כדי להגשים מאווים אלה?
4. איזה אמונות-ואידיאולוגיות השפיעו עליו?
5. מהו התפקיד ששיחקה תנועת הנוער לגבי הגשמת תהליכים אלה?
6. מהו ייחודה של תנועת הנוער בפולין בהשוואה לארגונים ומוסדות חברתיים אחרים (בית ספר, מפלגה, בית כנסת, משפחה וכו')?

מסע אופניים — ארגון הנוער הבונדאי צוקונפט.
ורשה 1932

נקודות לדיון

הגב לתשובות התלמידים על פי הנקודות הבאות:

1. מהן הקבוצות החברתיות העיקריות להן

השתייך הנוער היהודי בפולין?

הקבוצות החברתיות העיקריות של יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם התחלקו מבחינה פוליטית לשלושה גושים עיקריים: חרדים (משפחתו של הרשל); ציונים (משפחתו של רות) וה"בונד" (מפלגת פועלים יהודית לא-ציונית, מקור משיכתו של אברשקה). אליהם יש להוסיף את המתבוללים, שמסיבות ברורות לא בקשו על פי רוב להופיע כגוף מלוכד (אדם). מבחינה כלכלית-חברתית הרי שחלקים גדולים של יהודי פולין עסקו במסחר זעיר (הרשל) ובמלאכות יד שונות: סנדלרות, חייטות, כובענות וכו' (אברשקה). היה מעמד בינוני של יהודי פולין (רות, חנקה); אך רק מיעוט מקרבם היו עשירים מופלגים (אדם).

2. מה הם מאווייו של נוער זה?

מאווייו של נוער יהודי זה היו מגוונים מאוד, אך ביסודן עמדה השאיפה להעשות לאנשים מודרניים בעלי זהות לאומית וחברתית ברורה. "הילדה אילת" רוצה לעוף עם האוזים שלה הרחק הרחק ממצאות העוני והעבודה הנכפית עליה. ביאליק ב"תחזקנה" נותן לנער או נערה אחרת את הבטחה הציונית שהיא בבחינת חלום מרוחק בפולין.

המשותף לכל אלה, הוא הרצון לשנות את מצבם, והאמונה של אנשים צעירים ביכולתם לעשות זאת, בעולם החדש שנפתח אליהם.

3. איזה דרכים היו פתוחות בפניו כדי

להגשים מאוויים אלה?

את עולם החלומות האידאלי, צריך היה אותו נער לעמת עם עולם האפשרויות הריאלי. אפשרויות אלה, למרות שהוצגו כמגוונות, היו מצומצמות למדי. בפולין גופא, ללא שינוי חברתי מעמיק, יכול היה נער יהודי בין שתי מלחמות עולם לקוות רק לעלות קצת בסולם החברתי. הדרך להשכלה ומכאן להתקדמות חברתית היתה פתוחה רק בפני בני העשירים.

הגירה מפולין, אם באורח פרטי, ואם באמצעות עליה לארץ ישראל, הוותה פתרון שענה על מצוקת היחיד ועל צרת החברה.

עם זאת, רבים מבני הנוער היהודי עדין בחרו ללכת בדרכי האבות, אם כשומרי מצוות ואם כמי שממשיכים את אומנותם ובמידה רבה גם את מעמדם החברתי של הוריהם.

4. איזה אמונות ואידאולוגיות השפיעו עליו?

בכל מערכת חברתית ובכל תקופה קיימות מספר אמונות בסיסיות המלכדות את הפרטים בחברה זו. בתקופה שבין שתי מלחמות עולם לבשו אמונות אלו אופי של אידאולוגיות, משמע השקפות עולם שהמחזיק בהן, התחייב גם להגשמתן בפועל, וליישומן בכל מגזרי החיים. יהודי פולין, שזה עתה קבלה את עצמאותה, אימצו להם חלק מאידאולוגיית כחלק מהמשחק הדמוקרטי שעתה ניתן להם להשתתף בו ולו חלקית בלבד.

האידאולוגיות שקנו להן מהלכים בין יהודי פולין היו: סוציאליזם: האמונה בשינוי חברתי שייצור שוויון בין בני האדם.

קומוניזם: האמונה במהפיכה חברתית שתבטל את המעמדות בחברה.

ציונות: האמונה בפתרון בעית העם היהודי בארץ משלו – ארץ ישראל.

טריטוריאליזם: האמונה בפתרון בעית העם היהודי בטריטוריה כלשהי.

אוטונומיזם: האמונה בפתרון בעית העם היהודי בפולין גופא.

מסורתיות: האמונה בתורת ישראל ובקיום המצוות כתנאי היחיד לקיומו של העם.

יהודי פולין, בהיותם ציבור תוסס ופעיל, יצרו מאידאולוגיות אלה שורה שלמה של קומבינציות, שאמורות היו לענות על צרכיהם. על פי רוב היו את הבסיס לפרוגרמה הפוליטית של המפלגות היהודיות בפולין.

תנועות הנוער אימצו או אף יצרו להן אידאולוגיות דומות, שהצד המשותף להן, היה הנסיון למצוא סינתיזה בין הרעיונות השונים, הניתנת להגשמה בפועל. וכך, אופיינית היתה לתנועות הנוער החלוציות הסינתיזה בין ציונות לסוציאליזם והתביעה להגשמתה בארץ ישראל; או הסינתיזה בין תורה ועבודה שאפיינה את "השומר הדתי" ועוד.

5. מהו התפקיד ששיחקה תנועת הנוער לגבי

הגשמת תהליכים אלה?

תנועות הנוער ניסו להגשים את מאווייהם ושאיפותיהם של בני הנוער היהודיים, לשרטט דמות אידאולית של העתיד, אך גם להציע פתרונות ריאליים להגשמת עתיד זה.

אחרות, לא היה כל כך באידיאולוגיה שעמדה בבסיסו כי אם בדרישה המחייבת מחברי התנועה להגשמה עצמית.

6. מהו ייחודה של תנועת הנוער בפולין

בהשוואה לאירגונים ומוסדות חברתיים

אחרים (בית-ספר, מפלגה, בית כנסת, משפחה וכו')?

ייחודן של תנועות הנוער בפולין (ובאירופה בכלל) בתקופה של שתי מלחמות עולם היה בהיותן ארגוני-צעירים אוטונומיים, שחינכו את חבריהן להגשמה עצמית של רעיונותיהם.

בכך נבדלו תנועות הנוער מכל ארגון חברתי אחר בחברה היהודית באירופה: לתנועות הנוער היתה אידיאולוגיה בדומה למפלגה — אך העיקר היה במימושה או בהגשמתה של האידיאולוגיה; תנועות הנוער עסקו בחינוך בדומה לבית הספר — אך המחנכים היו נערים בעצמם, וכל חניך נשא עיניו להיות גם הוא מחנך. אנשי התנועות עסקו בצופיות, בספורט ובתרבות הגוף, בדומה לארגוני ספורט שונים — אך הם עשו זאת מתוך תפיסה שלימה של בריאות הגוף והנפש, ומתוך מרידה בתרבות האורבנית של ראשית המאה העשרים;

תנועות הנוער אימצו להם (בעקבות הצופים) ריטואלים סמיי-צבאיים (תהלכות, מפקדים, תלבושות אחידות וכו') — ובכל זאת לא היתה זו מערכת צבאית, אלא מערכת שפיתחה מחויבות עמוקה בין הפרט לבין הקבוצה וסמליה;

בתנועות הנוער התפתחו מערכות יחסים חברתיים מורכבים בדומה למשפחה — אלא שלא היתה זו כמובן משפחה במובנה הרגיל, אלא מעין "משפחת נעורים" שבה מילא המדריך/כה את תפקיד האב/האם, ויחסי החניכים היו בבחינת יחסי "אחים";

ולבסוף, בבסיס תנועת הנוער, עמדו רעיונות "האוונגרד" (חלוץ) וההגשמה העצמית, משמע התפיסה העצמית של הנוער כסוכן השינוי המוביל של החברה היהודית באירופה, והתביעה למימוש העצמי של שינוי.

הדמות האידיאלית של העתיד היתה משורטטת אם באמצעות אידיאולוגיה נתונה, ואם באמצעות מערכת ערכים, סמלים ודמויות מופת.

הדרך הריאלית, היתה משורטטת על ידי התארגנויות חברתיות שהיו מאפשרות לצעיר היהודי להגשים את מאווי במסגרת משלו: אם בעליה חלוצית לארץ ישראל; אם בדרך של טיפוח תרבותו העממית ומאבק על זכויותיו בפולין; ואם בדרך של שמירה על המסורת היהודית תוך הגשמת מאוויים לאומיים מודרניים.

בהווה החברתית של פולין (ולמעשה אירופה בכלל), שבה מצד אחד נפתח כביכול העולם המודרני בפני הצעיר היהודי, אך בעת ובעונה אחת גם הופלה בה אותו צעיר תוך נסיון לדחיקתו לשולי החברה, הוותה איפוא תנועת הנוער כעין ארגון מתווך, שבאמצעותו יכול היה הצעיר היהודי להגשים את עצמו כאדם מודרני, בעל זהות לאומית וחברתית ברורה. הגיוון הרב של תנועות הנוער, מצביע אך על ריבוי הדרכים להשגת מטרה זו, ועל האופי הפתוח והתוסס של צעירים אלה.

יש להדגיש עם זאת, כי בלב מגוון זה, בבחינת המודל הבסיסי של תנועות הנוער, עמדו תנועות הנוער החלוציות והעליה לארץ ישראל באמצעות ארגון "החלוץ". כוחו של מודל זה, שאימצו לו אותן בהדרגה גם תנועות

"האם מותר?"

יחידה שניה: תנועות נוער בגיטו: 1939-1941

מפגש תנועות הנוער בוגלמביה

מבוא

אמור: ביחידת הלימוד הראשונה ניסנו לשחזר את דמותם של נערים יהודיים ושל תנועות נוער היהודיות בפולין בין שתי מלחמות עולם. ביחידת לימוד זו, נתקדם עוד צעד אחד בבניית הסיפור ההיסטורי, ונדון בקורותיהם של אותם נערים ואותן תנועות בתקופה הראשונה של מלחמת העולם השנייה.

הבהר את הרקע ההיסטורי: מלחמת העולם השנייה פרצה ב-1.9.1939 ומיד בתחילתה נכבשה פולין. בהמשך זכו הגרמנים להצלחות צבאיות רבות בנורבגיה, ארצות השפלה, צרפת, יוגוסלביה ועוד. עד ליוני 1941, היתה מרבית אירופה תחת שליטה, כיבוש או השפעה נאצית. המדיניות הנאצית כלפי היהודים באותה תקופה כללה:

- חקיקה אנטי יהודית שיושמה עוד קודם לכן בתחומי ה"רייך" ולאחר פרוץ המלחמה באמצעות צווים ופקודות גם בתחומי הארצות שנכבשו.
- בידוד היהודים מסביבתם החברתית וריכוזם על ידי הקמת גיטאות (בפולין).
- סימון היהודים בטלאי צהוב.
- גירושים המוניים מאיזורים שסופחו ל"רייך" למרכז פולין.
- הפקעת רכושם של היהודים באמצעים שונים, בחלקם בתוקף צווים, בחלקם בצורה שרירותית.
- ניצול כח העבודה היהודי באמצעות עבודת כפיה, תחילה בתוך הערים והגיטאות, ולאחר מכן במחנות עבודה מיוחדים שהוקמו לצורך זה.
- שימוש בטיור שנעשה אלים יותר ויותר (ליל הבדולח בגרמניה, 1938); כליאת עשרות אלפי יהודים במחנות ריכוז בתחומי ה"רייך"; הוצאות להורג, התעללות שרירותית, גילוח זקנים והבערת בתי כנסת עם כיבוש פולין.
- הרעבת היהודים המרוכזים בגיטאות, לאחר הקמת החומות וניתוקם המלא מהסביבה, תוך שימוש בהקצבות מזון הנמוכות בהרבה מכפי הדרוש להמשך הקיום הפיסי.

מדיניות זו, הביאה למאות אלפי קרבנות יהודיים, שמתו ברעב, במחלות, בערי מושבם, בגיטאות ובארץ גלות. עם זאת, יש להדגיש כי המדיניות הנאצית בתקופה זו עדין לא כללה השמדה שיטתית של יהודים בירי או בגז.

עבודה קבוצתית

אנו ממליצים על עבודה עצמית במסגרת הקבוצות-תנועות. עבודה זו תעניק את הבסיס לדיון הקבוצתי. הדיון במליאה, לאחר מכן, יסתמך על ההכנה וההחלטות של התלמידים בשלבים אלה.

שלבי העבודה:

- א. חלוקה לקבוצות על פי התנועות.
- ב. עבודה עצמית במסגרת הקבוצה.
- ג. דיון וקבלת החלטות במסגרת הקבוצה-תנועה בנושא יחס תנועות הנוער ליודנראט.
- ד. צפיה בסרט וידיאו.
- ה. דיון מסכם במליאה.

בקש מהתלמידים להתחלק לקבוצות לפי התנועות בהם כל אחד בחר ביחידה הראשונה: "אל תשמע בני..." – נערים ותנועות. בנה את הקבוצות על פי חלוקה תנועתית, וצרף אליהם בודדים שבחרו בתנועות אחרות, או לא בחרו בתנועה כלשהי. גודל סביר של קבוצה הוא כ-8-10 תלמידים בכיתות גדולות; או 5-6 תלמידים בכיתות קטנות. כדי להבטיח עבודה רצינית והקשבה, כדאי ורצוי למנות בכל קבוצה יו"ר שינהל את הדיון.

הסבר בקצרה את שיטת העבודה. הפעם מוצגות השאלות בצורה של דילמות לעבודה עצמית במסגרת הקבוצה-תנועה. על כל אחד מהתלמידים לקרוא את 4 הדילמות ולרשום את דעתו. אמור שמתבקשים הם להכריע תוך התייחסות לכל ההבטים: דמות, התנועה והבעיה. משסיימו התלמידים חלק זה, יעברו לדיון קבוצתי בסוגיה אחת מרכזית: יחס תנועות הנוער ליודנראט (שאלה מס' 3 בחוברת לתלמיד).

על כל קבוצה להגיע להחלטה לגבי שלוש שאלות:

1. האם על התנועה לשתף פעולה באופן חלקי או מלא עם היודנראט?
2. האם הכרעת התנועה מחייבת את כל חברי התנועה?
3. האם צריך לנסות ולשכנע את התנועות האחרות בצדקת החלטתכם?

הבהר כי בשל קוצר היריעה, לא ניתנות בכל דילמה ודילמה מקורות מכל התנועות, אך שאלות דומות ופתרונות דומים לאלה שבחומר הרקע, היו נחלת מרבית התנועות. עודד את התלמידים לעבודה רצינית ולהקשבה הדדית במסגרת הקבוצות.

צפיה בסרט וידיאו

הצפיה בעדויות של אנשי תנועות-נוער תהווה גירוי לדיון במליאה.

דיון מסכם: "האם מותר?"

כאן המטרה היא לנסות ולהבין את המשמעות, בחינת רווח והפסד, המתחייבת מהחלטותיהם של תנועות הנוער, נוכח מציאות החיים בגיטו. שלוש שאלות עומדות במרכזו של הדיון:

1. האם התגובה של תנועות הנוער למציאות חיי הגיטו משקפת מעורבות או ניתוק?
2. מהו ההסבר לכך? האם היתה דרך אחרת בה יכלו להגיב, מבלי לוותר על ציביונם?
3. מהו המחיר לאופן בו בחרו להגיב: וזאת הן במישור האישי, והן במישור הציבורי?

השאלה המרכזית הינה שאלת הערכת התגובה של תנועות הנוער למציאות חיי הגיטו – תלישות או מעורבות? כדי להבין את שיקוליהם של חברי תנועות הנוער, והמחיר לכל בחירה שלהם (שאלות ב' וג'), יש צורך להתייחס בדיון הכללי לשאלות אותן בררו התלמידים בקבוצות: "לחזור או לא לחזור"; "ערכי התנועה" "האם בכל מחיר?" "התנועה והמנהיגות היהודית". אין צורך בדיון, אלא בהתייחסות כוללת לשאלות האלה.

אנו מביאים לפניך אפוא מספר נקודות להרחבתו והעשרתו של הדיון. הרחבה זו מתבססת על הדילמות שהובאו בחוברת לתלמיד, יחידה שניה: תנועות הנוער בגיטו. ההערות בסוגריים מרובעים מתייחסות לקטעי המקורות שהובאו בחוברת לתלמיד. שים לב: השאלה האחרונה בכל נושא מתייחסת להתפתחות כפי שארעה במציאות ההיסטורית. התשובה לך היא גם התשובה לשאלות התלמידים: אז מה קרה באמת? אז מה קרה באמת?

נקודות לדיון 1. האם פעילות תנועות הנוער בתנאי הגיטו היא

בבחינת תלישות או תגובה ריאלית למציאות?

תנועות הנוער הואשמו לא אחת, כי בפעילותן הן ביטאו תלישות מהמציאות הקשה והמרה של הגיטו. ואכן, קטע מקור (האם מותר), מבטא מעין תלישות ואולי אף בריחה מהמציאות. אנשי תנועות הנוער עצמם, היו מודעים לבקורת שהופנתה אליהם כמי שממשיכים לעסוק בפעילות חינוכית, תרבותית ואידאולוגית בשעה שהעולם היהודי גווע ונעלם. והיא שאלת מערכת התנועה:

"האם מותר?"

בתשובה החיובית שהשיבו אז הבנות הצוהלות ברחוב המכוסה גוויות בנייר עיתון, עומדת בשורש הבנתנו כיום את פעילות תנועות הנוער בגיטו. מבחינת אנשי תנועת הנוער בגיטו היה מותר וצריך לחזור מוילנה ולשקם את פעילות תנועות הנוער, כי רק בדרך זו ניתן היה להמשיך את המאבק. אנשיה שמרו על אותו הווי וערכים יחודיים, כי רק כך ניתן היה מבחינתם לשמור על ליכוד פנימי ועל זהות אנושית ברורה (שאלה מספר 2). במקומות מסוימים, שתפו פעולה אנשי תנועות הנוער עם מי שתפס את עצמו כמנהיגות היהודית החדשה, היודנראט, כל עוד שירתה פעילות זו את האינטרס היהודי ואותו בלבד (שאלה מספר 3). ובסוף כחלק בלתי נפרד מתרבות אוטונומית זו הם המשיכו לשיר בתוך הגיטו הגווע את שירי התנועה כי בכך נשמרה הגחלת המבהבת עדין (שאלה מספר 4).

בתשובות אלה שנתנו אנשי תנועות הנוער למציאות שנכפתה עליהם, הם המשיכו מצד אחד את מסורת מרד הנעורים ואוטונומית הנעורים שלהם, ומצד שני יצרו בלא מודע את הבסיס המרדני לפעילותם בהמשך.

"לחזור או לא לחזור"

א. מהו מקור התלבטותם של אנשי תנועות

הנוער בשאלת החזרה לשטחי הכיבוש?

מקור התלבטויותיהם של אנשי תנועות הנוער, הם היבטי תנועות הנוער כפי שנידונו ביחידת הלימוד הראשונה. משמע ארגוני צעירים אוטונומיים, בהם הנערים אחראים על גורל עצמם, המדריך אחראי לחניכיו, והתנועה ככלל אחראית על גורל חבריה [סיפור פרומקה].

ב. מה משמעות ההחלטה שלא לחזור?

משמעות ההחלטה שלא לחזור היתה למעשה פירוק הפעילות החינוכית והשבתתה עד לסיום המלחמה. היתה זו החלטה שלקחה בחשבון גם את קשיי החניכים הצעירים להמשיך להשתייך לתנועה לא חוקית בתנאי כיבוש, ואת הקושי להמשיך ולערוך פעילות חינוכית סדירה בתקופה של נדודים, רעב ומחסור. עם זאת, יש להבחין בהקשר זה בין חניכים צעירים לבין בוגרי התנועות וההכשרות ("החלוצים") שפירוש ההחלטה שלא לחזור היה להשאירם לדאוג לגורלם, או אף לדרוש מהם לדאוג לחניכים הצעירים בכוחות עצמם [סיפור פרומקה].

ג. מהי משמעות ההחלטה לחזור?

המשמעות העיקרית היא כי תנועת הנוער שהחליטה להחזיר לשטחי הכיבוש כמה מחבריה המרכזיים, לוקחת על עצמה לעבור לפעילות מחתרתית. גם בשטח הכיבוש הרוסי וגם בשטח הכיבוש הגרמני, ברור היה מלכתחילה כי לא תתאפשר פעילות יהודית או ציונית עצמאית, וכל הממשיך בה מסכן את חירותו או את חייו. עם זאת, כארגונים צנטרליסטיים ובעלי הארכיה ברורה, ברור היה לאנשי תנועות הנוער שהגיעו לוילנה או למקום מבטחים אחר, שללא נוכחות פיסית של מספר חברים הנהגה בשטחי הכיבוש החדשים, לא תתכן המשך הפעילות.

ד. מה קרה בפועל?

■ מרבית העסקנים הציונים והיהודים שהגיעו לוילנה לא חזרו אל שטחי הכיבוש, אלא פנו בדרכם אל מחוץ לאירופה, ביניהם שהגיעו לארץ ישראל, כמו משה קליינבוים (סנה) או נתן פרידמן (ילין-מור). אחרים כמו מנהיגי ה"בונד", אלתר וארליך התגלגלו לבריה"מ ושם נאסרו והוצאו לאחר מכן להורג.

■ שליחי ארץ ישראל ששהו בורשה בתחילת המלחמה יצאו ממנה בשבוע הראשון. לוילנה הגיעו שליחים אחדים והצטרפו לשליחים שעוד שהו שם. אך גם הם לא נשארו לאחר 1941.

■ תנועות הנוער היו הארגונים היהודיים היחידים שהחליטו על הוצאת שליחיהם חזרה לשטחי הכיבוש. מבין התנועות שעשו זאת ידוע על: "דרור-החלוץ"; "השומר הצעיר"; "הנוער הציוני"; "צוקונפט".

ערכי התנועה האם בכל מחיר?

א. מדוע התלבטו אנשי תנועות הנוער

בשאלות מוסר כאשר מציאות הכיבוש

שינתה את חייהם לחלוטין?

כפי שראינו ביחידת הלימוד הקודמת, אחד הגורמים המאפיינים את תנועות הנוער הוא החיפוש אחר העולם האידאלי, ונסיון להגשימו בעולם הריאלי (גוסטה דוידזון).

המשך הפעילות בתנאי הכיבוש, שמלכתחילה דרש התארגנות מחתרתית למחצה, פירושו היה גם המשך הדבקות במערכת הערכים והאידאולוגיות שאפיינו את תנועות הנוער בימים שלפני המלחמה. היותור על מערכת ערכים זו תחת הכיבוש, פירושו היה ויתור על מהות התנועה. ללא הערכים, יכולים היו להשתייך (או לא להשתייך) לכל גוף שהוא.

ב. איזה תהליכי שינוי עברו תנועות הנוער

בתקופת הכיבוש?

התהליך המרכזי הוא פתיחת השורות לחניכים חדשים, שלא השתייכו קודם לכן לתנועה, ואשר מקורות משיכתם בתקופה זו, היו התמיכה והסעד (הפיסי והנפשי) שנתנה התנועה לחבריה (אליעזר גלר).

בכך, ויתרה תנועת הנוער במשהו על המימד האליטיסטי שאפיין אותה בשנים שלפני הכיבוש.

התהליכי השינוי התבטאו גם בפיתוח מודעות לצרכיהם החומריים של החברים והחניכים, ופיתוח כלים חדשים לטיפול בהם (סיפור הרקע).

ג. מה נתנה התנועה לפרט החבר בה בתנאי

הכיבוש?

בתביעה לשמור על ערכי התנועה, שלא תמיד הוגשמה, הוטל על הפרט שהשתייך לתנועת הנוער הרבה יותר מכפי שהוטל על צעיר אחר בן גילו, באותו זמן. הוא לקח אחריות לא רק על משפחתו ועל עצמו — נדרש ממנו לקחת אחריות על התנועה כולה. תביעה זו מאפיינת כביכול את עליונות הקבוצה על הפרט החבר בה.

מצד שני, על ידי התביעה לשמירה על מסגרת ערכית מחייבת, הושג ליכוד חברתי של הארגון והפיכתו לכח היכול להתמודד בכוחות משותפים עם המציאות הקשה (דוידזון).

■ הפרט, ככל שהמשיך להשתייך למסגרת התנועתית ניסה לשמר את מערכת הערכים והנורמות של התנועה.

“התנועה והמנהיגות היהודית”

א. מהי הבעייתיות היסודית של יחסי תנועות הנוער והיודנראט?

הבעייתיות היסודית ביחסים בין שני הגופים טמונה בכך, שמצד אחד גם ראשי היודנראט וגם אנשי תנועות הנוער ראו את עצמם כאחראים על גורל האנשים הכפופים להם; הם נבדלו אלה מאלה בעיקר בדרך בה ניסו לממש אחריות זו.

אנשי היודנראט, ראו את עצמם כמי שמשרתים את האינטרס היהודי דווקא באמצעות הציות המלא לצווי הגרמנים; אנשי תנועות הנוער ראו את עצמם כמשרתים את האינטרס של הנוער היהודי כמי ששומרים על עצמאותו הרוחנית.

המדובר איפוא בשתי קבוצות מנהיגות המגבשות מדיניות שונה בתנאי הכיבוש. עם זאת, יש להדגיש כי אחריות היודנראט היתה רחבה יותר בשלב זה, שכן היא נגעה לכלל הקהילה היהודית, ואילו אחריות תנועות הנוער היתה מוגבלת לנוער בלבד.

ב. האם ניתן לזהות שינוי ביחס אנשי תנועות הנוער לחברה היהודית מלפני המלחמה?

התשובה היא חיובית. לפני המלחמה היו ממוקדות פעילויות תנועות הנוער בעולם שמחוץ לקהילה היהודית באירופה: הן חינוכו את אנשיהן לעליה לארץ ישראל, או למהפיכה חברתית כללית. כגופים מאורגנים (לא כפרטים) עסקו תנועות הנוער אך מעט מאוד בפעילות קהילתית ממוסדת, כגון סעד או חינוך (ראה הדיון ביחידת הלימוד הראשונה – שאלות קהילתיות אינן מופיעות בכלל. מוקד הפעילות הוא או כלפי פנים – גיבוש חברתי ורעיוני; או כלפי חוץ – הגשמת אידיאלים מחוץ לקהילה).

סיטואצית המלחמה, הכיבוש והגיטו יצרה מצב חדש: בוגרי תנועות הנוער (“החלוצים”) לא יכלו לעלות לארץ ישראל ומצאו את עצמם בתוך הקהילה. מצד שני, בשלב תנאי הכיבוש והגיטו, נזקקה הקהילה היהודית יותר מאי פעם לעזרתם של אנשים אלה, שנתפסו גם כלפי חוץ כ”שאויר שבעיסה”. עצם הפניה מצד היודנראט וההתלבטות אודותיה, מצביעות איפוא על מצב חדש, בו תנועות הנוער נעשות מעורבות יותר מאי פעם בפעילות הקהילתית.

בהקשר זה יש לשוב ולהזכר במציאות אותה כפו הגרמנים על היהודים: צעירים אלה הושפלו בשל מוצאם האתני; הם הוגדרו כ”תת־אדם”; נאסרה עליהם ההשכלה; והם נידונו לחיי עוני וניוון בגיטאות הגזעיים; היה עליהם להאבק כפרטים על עצם קיומם הפיסי.

תנועות הנוער סיפקו תשובה לכל אלה דווקא באמצעות אותה שמירה על מערכת הערכים.

הן אפשרו לצעיר היהודי לחוש כבן אדם במקום שנשללה ממנו זהותו האנושית. הן נתנו לו אפשרות לחוש כנעלה מבחינה מוסרית על אלה שהגדירו אותו כבלתי־אנושי. הן סיפקו לו אפשרויות להשכלה ולפיתוח תרבות משלו, בתוך סביבה ששללה זאת ממנו. ובעיקר, הן אפשרו לו לשמור על צלם האנוש ולא להתדרדר לאותה מדרגה אליה ניסו הנאצים להביאו באמצעות הגיטו.

ד. מה היו עמדות התנועות בפועל?

■ כבר בתקופת הכיבוש הראשונה המשיכו תנועות רבות את פעילותן הסדירה בתנאי מחתרת למחצה.

■ היוזמה להמשך הפעילות, יצאה בחלקה משליחי ההנהגות שחזרו מוילנה, אך לא פחות מכך היא צמחה מיוזמות מקומיות של בוגרים (“חלוצים”) שנתקעו בשטח הכיבוש הגרמני.

■ מסיבות ברורות, אין נתונים מדויקים על היקף הפעילות בשנתיים הראשונות לכיבוש. ידוע מכל מקום שתנועות נוער שונות פעלו במאות גיטאות ועיירות בפולין; כי במספר מרכזים גדולים השתווה מספר החברים והחניכים למספר החברים שמלפני המלחמה; כי מרבית התנועות הפעילו הנהגות ארציות ומחוזיות; ואף הוציאו עתונות מחתרתית.

■ הפעילות ברוב המקומות התנהלה על פי מערכת הערכים ודפוסי הפעילות מלפני המלחמה. קיימו “פעולות”, סמינרים, ישיבות הנהגה, מועצות, שליחים מטעם ההנהגה הראשית היו עוברים בין הקינים, וכאשר התאפשר הדבר אף התקיימו “קיבוצי הכשרה” (ורשה, לודז', בנדין, זארכי, אופוצ'נו ועוד).

■ עם זאת, חלה התאמה של דפוסי הפעילות הישנים לצרכים החדשים. הדבר התבטא בסיוע חומרי לחברים נזקקים; בשותפות בפעולות סעד של הקהילה היהודית בכלל; בקבוצות רבות קיימו פעילות לימודית כתחליף לבית הספר שנסגר, ובמקומות אחדים אף הקימו אנשי תנועות הנוער “גימנסיה” מאולתרת.

פי חתך של תנועות. כך למשל ננקטה עמדה שלילית בורשה, עמדה ספקנית בזוגלמביה, עמדה אוהדת יותר בקובנה, ועמדות מעורבות בלודז'.

■ עמדות אלה השפיעו גם על התפלגות העמדות ביחס למשטרה היהודית. על פי רוב שללו אנשי תנועות הנוער את המשטרה היהודית מלכתחילה, אך במקרים מסוימים ננקטה עמדה שונה. כך למשל, התגייסו מספר חברים מרכזיים מ"עקיבא" למשטרה היהודית בורשה, אנשי בית"ר למשטרה היהודית בסוסנוביץ ובבנדין, ואנשי "הנוער הציוני" למשטרה היהודית בקובנה. במקרים אחרים, שלחו אנשי תנועות נוער חברים מסוימים למשטרה היהודית, לצורכי השגת מידע וריגול פנימי על כוונות הגרמנים.

ג. כיצד מתישב תהליך שינוי זה עם מדיניות "השמירה על הערכים" של תנועות הנוער?

כאשר משווים את התשובה לשאלה הקודמת, לדיון בנושא הקודם ("ערכי התנועה האם בכל מחיר") נוצרת סתירה כביכול. אך אין זו סתירה לוגית, אלא שתי מגמות סותרות שאיפיינו את אנשי תנועות הנוער בתוך הגיטו: מצד אחד התגבשות ערכית ונורמטיבית בתוך התנועה (כלפי פנים); מצד שני, מעורבות גדולה מאי פעם בפעילות הקהילה. המתח בין שתי מגמות אלה, נבע מתפקיד המתווך ששיחק היודנראט בעידוד המגמה השניה, משום שלמרות ההכרה בחשיבות חלק מתפקידיו, מצד אנשי תנועות הנוער, הרי שאנשיו (או לפחות חלק מהם) הוגדרו כבר בשלבים הראשונים של הכיבוש כ"משתפי פעולה".

לכן, המחיר של יתר מעורבות בפעילות הקהילה, נתפס על ידי חלק מאנשי תנועות הנוער כשיתוף פעולה עם משתפי פעולה [אנליבין].

אך ככל שמצביעות דוגמאות אחרות [מזיא], הרי שעמדה זו לא היתה אחידה.

ד. מה היתה מדיניות תנועות הנוער בפועל?

המחקר ההיסטורי עודו מתלבט בשאלות אלה. יחד עם זה, מעדויות, מכתבים ומסמכים שונים מצטיירת תמונה זו:

■ בערים ובגיטאות מסוימים דוגמת לודז' וסוסנוביץ התקיים שיתוף פעולה נרחב למדי עם היודנראט, בשנים 1939-1941. שיתוף הפעולה נגע על פי רוב לאותם תחומי פעילות שלשני הגופים היה אינטרס במעורבות תנועות הנוער בהם, ובעיקר סעד וחינוך. שיתוף פעולה הדוק אף יותר, אפיין גיטאות קטנים, בהם מערכות הקשרים וההכרזות הקהילתיות היו אינטימיות יותר.

■ אחת מצורות שיתוף הפעולה היתה הקמת "קיבוצי הכשרה" או "חוות הכשרה" שנתמכו בידי היודנראטים ואוישו ע"י חלוצים, בוגרי תנועות הנוער (לודז', בבנדין, ז'אריק, ורשה). יוזמות אלה, קבלו על פי רוב גם אישור מהשלטונות הגרמניים, שבפניהם הוצג הדבר כמילוי חובת עבודת הכפיה בה חייבים היהודים.

■ בערים ובגיטאות אחדים, ובפרט בהם התקיימה אפשרות לפעילות קהילתית שלא במסגרת היודנראט, דוגמת ורשה, לא התקיים כמעט שיתוף פעולה מוסדי בין תנועות הנוער והיודנראט.

■ עמדות תנועות הנוער לגבי היודנראט היו שונות, והתפלגו לעיתים על פי חתך של מקומות ולעיתים על

יחידה שלישית: "שלוש שורות ב היסטוריה"

תנועות הנוער נוכח ההשמדה, 1941-1943

מאי 1943 — גיטו ורשה

למורה: יחידה זו עוסקת בתגובת תנועת הנוער להשמדה, ומבוססת אף היא על עבודה בקבוצות. אך הפעם יתבקשו התלמידים ללמוד ולהתמודד עם פעילות תנועות הנוער בגיטאות ספציפיים ולא על פי השייכות התנועתית. היחידה מחולקת ל-4 חלקים בסיסיים:

- א. מבוא של מורה – "המועצה בוילנה" ודיון ראשוני קצר במליאה.
- ב. עבודה בקבוצות על 4 גיטאות: ביאליסטוק, קרקוב, ורשה, זגלמביה.
- ג. צפיה בסרט וידאו מסכם.
- ד. דיון כללי במליאה.

הכן לפני השיעור 4 שלטי בריסטול ועליהם רשום: "ביאליסטוק", "ורשה", "קרקוב", "זגלמביה". שים בתחילת השיעור את השלטים ב-4 פינות החדר.

אמצעים:

סרט וידאו

חוברת עבודה עצמית

ספרי עזר

מפה

בריסטולים

א. מבוא

אמור: ביחידה השניה התמודדנו עם הדילמות של תנועות הנוער בתקופת הכיבוש הראשונה (1939-1941). בתקופה זו, כזכור, למרות המספר העצום של הקורבנות היהודיים ברעב ובמגיפות, עדין לא התבצעה השמדה שיטתית. למדנו, כיצד התמודדו אנשי תנועות הנוער עם מציאות הגיטו וכיצד גיבשו את דרכי תגובתם למציאות זו. אך לאחר הפלישה לבריה"מ (מבצע "ברברוסה", יוני 1941) החלו לחוש היהודים בשטחים החדשים שנכבשו זה מקרוב על ידי הגרמנים, כי כיבוש זה נושא עמו משהו חדש ובלתי מוכר עד כה. משהו שלא ניתן היה להשוותו לא לנסיון העבר הרחוק ולא לנסיון העבר הקרוב בגיטאות פולין. כדי להמחיש את אותו "משהו" אתאר לכם עתה את האירועים בעיר וילנה, שנכללה באותה תקופה, בשטחי ברית המועצות הכבושים בידי הגרמנים, ואת הדרך בה פירשו אנשי תנועות הנוער את המצב החדש.

(למורה: תאר את אירועי וילנה בחורף 1941 על פי התיאור המוגש לך להלן. רצוי להציג את הנושא בעל פה, אך יש אפשרות לקרוא אותו מהכתוב).

המועצה בוילנה, סתיו 1941

מזה כחצי שנה נמצאת גם העיר וילנה תחת משטר כיבוש גרמני. העיר נכבשה בתחילת מסע הכיבוש הגרמני לעבר ברה"מ, וסבלם של יהודי העיר היה גדול במיוחד: מתוך כ-57,000 יהודים שנמצאו בה עד אז, נותרו עתה, בסוף 1941, רק כ-20,000.

לאן נעלמו כל השאר? שאלה זו העסיקה במשך שבועות ארוכים את היהודים שנשארו ולבסוף נצא לה פתרון. מרבית היהודים גורשו מוילנה במסגרת פעולות גרמניות שנקראו בשם "אקציות". ליהודים המגורשים נאמר שהם מובלים לעבודה

במזרח. אך עוד במהלך ה"אקציות" הראשונות החלו להסתנן לעיר נשים, שהצליחו להתחמק מהגירוש, ובפיהן סיפורים מזעזעים: המגורשים לא הוכלו למזרח אלא לעיר פונאר הסמוך, שם הועמדו לפני בורות גדולים ונורו למוות: גברים, נשים וטף. העדויות נתקבלו בתחילה באי אמון, הנשים, שחזרו מפונאר, נראו כמי שנטרפה דעתן וסיפוריהן כבלתי מתקבלים על הדעת. האם יתכן שכך אמנם אירע למגורשים? תנועות הנוער קיימו מאז תחילת המלחמה מרכז חזק בוילנה. מאמצי העליה נפסקו כמובן מזמן, אך הפעילות נמשכה ואף הוקמה מסגרת משותפת לכל התנועות, שנקראה "הקואורדינציה החלוצית". מסגרות אלו סייעו לתנועות הנוער לשמור על זהותן הארגונית והרעיונית במהלך שנות המלחמה הראשונות.

אך עם תחילת ה"אקציות" הועמדו תנועות הנוער בפני שאלה, כיצד להגיב למצב החדש והנורא של היהודים. הערכת המצב היתה סבוכה במיוחד. ראשית, האם יש להאמין לעדויות הזוועה. שנית, אם אמנם מתרחשות רציחות בוילנה, הרי שבביאליסטוק הסמוכה לוילנה שרר עדין שקט יחסי. גם בגיטו ורשה למרות הרעב והמגיפות לא ערכו הגרמנים מעשי-רצח ביהודים דוגמת וילנה. ויותר מכך, לא התקבלו ידיעות על מעשי טבח המוניים בשאר חלקי פולין הכבושה. כיצד איפוא להגיב למצב החדש?

בישיבת מועצת ה"אקטיב" (חבר הפעילים) של "השומר הצעיר" בוילנה בסתיו 1941, אשר תועדה לאחר מכן על ידי רוז'קה קורצ'ק (בספרה "להבות באפר"), עלו לבטים אלה בצורה חריפה.

אבא קובנר, משורר ומממנהיגי התנועה טען בתוקף כי אין לראות ברציחות בפונאר משום אירוע מקרי. למרות העדר עדויות נוספות על מקרי רצח המוני של יהודים במקומות אחרים, טען קובנר כי הוא חש כי "השמדת של אלפים אינה אלא בשורה הכחדה של מיליונים. מותם שלהם הוא אברגנו השלם." הוא טען כי בנסיבות הקיימות של השמדה שיטתית על תנועת להגיב בדרך אחת בלבד: "מרד והתגוננות מזוינת".

לעומתו טען יעקב, כי למרות האסון, אין בטחון כי יהדות האירופה עומדת לפני הכחדה גמורה. מאבק מזוין בגרמנים יהיה בבחינת הפגנה חסרת טעם, ואילו תפקיד התנועה הוא להציל את חבריו עבור ארץ ישראל. הצעתו המעשית היתה להעביר את חברי התנועה למקום מבטחים, דוגמת ורשה.

רייזל שללה את עמדתו של יעקב בהפכה את נימוקיו על פיהם: אם נציל את עצמנו מה נגיד לילדי בארץ ישראל כאשר ישאלו אותנו: מה עשית אתה, מה עשיתם אתם כאשר נספו אלפים ומיליונים? טענתה היתה, כי על התנועה להתגונן, דווקא בשם הערכים אליה חניכה.

אדם העלה במלוא חריפותה את שאלת האחריות הקולקטיבית. הוא הצביע על כך כי אין ודאות שאמנם עומדים היהודים בפני חיסול סופי. אקט של התגוננות עלול לסכן איפוא את סיכויי הינצלותם של שאר יהודי הגיטו.

(למורה: תאר את הסיפור עד לשלב זה, מבלי להביא בפני התלמידים את סיכום המועצה בוילנה).

הצג בפני התלמידים שתי שאלות:

- א. מהי הערכת המצב הנראית כריאלית ביותר בשעה זו?
- ב. מהי דרך התגובה שעל אנשי התנועה לנקוט ביחס למאורעות אלה?

ערוך דיון קצר בנושא. בדיון הדגש את בעית "הידיעה בדיעבד": מה שאנו יודעים היום על ההשמדה, לא יכול היה להיות ידוע במלואו ליהודי וילנה ולחברי תנועת הנוער שם. היו להם רק פירווי מידע, שנגעו לאירועים, שהתרחשו בקרבם. לכן, על התשובות לשאלה א' לקחת בחשבון את המצב התודעתי של יהודי וילנה בסתיו 1941, ומתוכו לנסות ולענות על השאלה. בצורה דומה, אין להניח מראש, כי לאירועי וילנה היתה רק צורת תגובה אפשרית אחת מבחינת תנועות הנוער. עודד את התלמידים להפעיל את דימונם ולהציע צורות תגובה שונות ומגוונות לתיאור שהבאת בפניהם.

רשום על הלוח את תשובות התלמידים שהתקבלו לשאלה ב'. סביר להניח שתשובות העיקריות תהיינה קרובות לאפשרויות הבאות:

- א. התגוננות
- ב. הצלה
- ג. יציאה ליער
- ד. לחימה כלא יהודים

הערה: ייתכן שהתשובה האחרונה לא תופיע, בעיקר בשל הקושי של התלמידים לשחזר את נקודת המבט של מיעוט נרדף, ואת מימד האחריות הקולקטיבית שלוקחים לעצמם יחידים בקרב מיעוט זה המבקשים להתגונן. במקרה שאפשרות כזו לא עולה, מומלץ שהמורה ירמוז על קיומה.

אמור:

הדיונים, שנערכו בוילנה, היו ראשוניים מסוגם בקרב אנשי תנועות הנוער. אך בחודשים הקרובים, לאחר שהמידע מוילנה הועבר לגיטאות אחרים, וכאשר אירועים של גירושים המוניים החלו להתרחש בהם, נערכו דיונים דומים בגיטאות רבים אחרים. כמעט בכל מקום בו פעלו בתקופת הכיבוש הראשונה תנועות הנוער בתארגנות, עלתה שאלה: כיצד להגיב למציאות החדשה? אופי הדיונים והתשובות, שהתגבשו, היו שונים ממקום למקום, בהתאם לתנאים, לאפשרויות ולאופי הנפשות הפועלות.

ארבע האפשרויות הרשומות על הלוח מאפיינות את האפשרויות העיקריות. כדי לבדוק ארבע אפשרויות אלה ובעיקר את הקשיים, שעמדו בפני מימושן, נתחלק עתה לארבע קבוצות שתתמקדנה כל אחת בתגובת תנועות הנוער בגיטו אחר. הבחירה בידיכם: מי שמעוניין לבדוק את אפשרות ההתגוננות, יצטרף לקבוצה שתעבוד בפינת ורשה; מי שמעוניין לבדוק את אפשרות היציאה ליער — שיצטרף לפינת ביאליסטוק; הצלה — פינת זגלמביה; לחימה כלא יהודים — קרקוב.

(הערה: הוסף בריסטול עם שם התגובה המתאימה מבחינה היסטורית לשמות הגיטאות שחלקת בפינות:

- קרקוב: לחימה כלא יהודים
ורשה: התגוננות בגיטו
זגלמביה: הצלה
ביאליסטוק: יציאה ליער.

עבודה בקבוצות

למורה: על פי החלוקה לפינות, נוצרו עתה ארבע קבוצות. כדאי לאפשר תנועה מסוימת בין הקבוצות בתחילת העבודה כדאי לאפשר לתלמידים שירצו בכך לשנות את הבחירה. עם זאת, מומלץ שלא למשוך תהליך זה יותר מדי וכעבור כ-10 דקות להכריז כי מעתה ואילך אין להחליף יותר קבוצות. במהלך התגבשות הקבוצות, הצע לתלמידים לבחור יו"ר לכל קבוצה, שיהיה אחראי על ניהול הדיון ורישום ההחלטות המתקבלות.

אמור: בחוברת שבידיכם תמצאו חומר רקע ומקורות הרלוונטיים למקום ולצורת התגובה, שבחרתם. על יסוד חומר זה, עליכם לערוך עתה דיון קבוצתי ולהגיע לשורה של החלטות משותפות. רשמו את החלטותיכם על גבי בריסטול, כך שתוכלו להציגן מאוחר יותר במליאה.

הדגש כי את ההחלטות יש לקבל בצורה דומה לדרך בה התקבלו החלטות ביחידות הלימוד הקודמות. כלומר, באמצעות חומר הרקע והמקורות, על חברי הקבוצה לשחזר ככל האפשר את הסיטואציה ההסטורית הנידונה, ולקבל את ההחלטה, שנראית להם כמתאימה ביותר לאותו מצב. החלטה זו, אינה אמורה להיות "פתרון בית ספר" והיא יכולה להיות שונה מההחלטות שקיבלו אנשי תנועות הנוער עצמן. מצד שני, בשיקולים לקבלת ההחלטה, יש לקחת בחשבון את כל מה שנלמד עד כה על אופיין של התנועות וחבריהן. משמע, איזה אנשים היו, מה היו מטרות פעילותן, כיצד פעלו לפני המלחמה, בתקופת הכיבוש הראשונה, וכו'.

למורה: בזמן העבודה בקבוצות, עבור ביניהן וגלה עניין ומעורבות בתהליכים המתרחשים בתוכן. שים לב לתהליכים בתוך הקבוצה ורשום לעצמך את הנקודות המעוררות עניין ו/או מחלוקת, כדי לעבדן בצורה מעמיקה יותר בדיון במליאה.

דיון במליאה

פתח את הדיון בבירור הקשיים בהם נתקלו התלמידים במהלך עבודתם ובעיקר בתהליך קבלת ההחלטות.

שאל: האם יש קבוצות, שלא הצליחו, לגבש החלטות קבוצתיות? מה הן הסיבות לכך?

הגב תשובות התלמידים ונסה להבליט את הקושי שבקבלת החלטה קבוצתית, במצבי גבול הנוגעים: הן לאפשרויות ההשרדות של הפרטים בקבוצה והן לאפשרות ההשרדות של המשפחה והקהילה.

צפיה בסרט וידאו חלק ג'

למורה: הסרט אמור להוסיף חומר נוסף לקראת המשך הדיון.

המשך הדיון

למורה:

בדיון זה מטרה היא לנסות ולהבין את משמעות פעולות ההתנגדות שבצעו אנשי תנועות הנוער נוכח ההשמדה. במושג "התנגדות" אנו מתכוונים לכל סוג של פעולה מאורגנת כנגד הגרמנים: לחימה, הצלה, יציאה לעיר. הנקודות לדיון המוגשות להלן אמורות להצביע על:

א. הקשר בין הפעולות המוגדרות בתקופת הגיטו לבין התגובה בתקופת ההשמדה.

ב. הקושי במעבר מתנועת נוער למחתרת.

ג. המחיר שהיה על אנשי תנועות הנוער לשלם עבור מעבר זה.

ד. הקשיים שבביצוע פעולת התנגדות אפקטיבית.

ה. שאלת האחריות הקולקטיבית.

נקודות לדיון

א. מה היה הקשר בין פעילות

החינוכית בתקופת הגיטו לבין

ההתלבטויות שעברו אנשי תנועות

הנוער לגבי פעילות לנוכח ההשמדה?

השאלה אמורה לברר את הקשר בין פעולות תנועת הנוער בתקופה הראשונה והתלבטויותיהם בתקופה השנייה. הדיון בשאלה זו הוא מורכב למדי, שכן כביכול נראה שאין קשר בין שתי התקופות. ואף יותר מזה, הפעילות החינוכית בתקופת הגיטו נראית כסותרת את ההתארגנות הצבאית (או ההצליתית) בתקופת ההשמדה. סביר אף להניח, כי התלמידים יטענו כי בתקופה הראשונה בזבזו תנועות הנוער את כוחן במשחקי-חינוך לא רלוונטיים, בעוד שהיה עליהם להתארגן מלכתחילה למחתרת צבאית.

יש לתת לגיטימיות לתשובות מסוג זה: זו היתה אמנם דעתם בדיעבד (כפי שהתגבשה בתקופת ההשמדה) של חלק מפעילי תנועות הנוער. אך תשובות אלה, אינן מספקות הסבר לשאלה, כיצד "ילדים טובים" אלה שעד כה שרו שירי ארץ ישראל מתחילים לחשוב על עצמם לפתע כלוחמים. התשובה לכך נעוצה בזאת שלנערים אלה היה משהו שהיה חסר להרבה גופים אחרים: היה להם ארגון ששמר על זהות ברורה; היתה להם לכידות חברתית גבוהה; הם האמינו במטרה משותפת; הם היו רגילים לראות עצמם כחלוץ ההולך לפני המחנה; הם תפסו את עצמם כמי שחייבים דין וחשבון לא רק לעצמם, אלא לעם היהודי בכללו ואף להיסטוריה. ולבסוף, הם היו ארגונים שהיו בנויים על טהרת הצעירים, משמע, הם כבר פסקו מלהיות קטינים ועמדו ברשות עצמם, אך מאידך, עוד לא היו עמוסים בטרדות הראגה לילדים.

יסודות אלה התגבשו עוד בתקופת הכיבוש הראשונה, והם מהווים את התנאים ההכרחיים להפיכתה של תנועת נוער למחתרת.

ב. מה היתה משמעות ההחלטה על

מחתרת? השאלה אמורה להצביע על

שלב המעבר מתנועת נוער למחתרת. מצד אחד, היוותה המסגרת הארגונית המסורתית של תנועות הנוער, בסיס חברתי וארגוני רב ערך

להקמת מחתרת. אנשים הכירו זה את זה עוד מקודם, קיימים היו ביניהם רגשי אמון הדדי. הם האמינו במדריכים, שעתה הופיעו כמפקדים, ובעיקר – היו נכונים להקריב את חייהם האחד עבור השני. מצד שני, אותם יסודות עצמם הקשו על פיתוח המחתרת. ההכרות הרבה מדי הקשתה על בנית מערכת קונספירטיבית, היחסים הפתוחים והגלויים בין החברים הקשו על יצירת משמעת צבאית, האמונה בערכים ובנורמות התנהגות מוסריות של ימי שלום, לא תאמה את הקשיחות הנדרשת מאיש מחתרת ובפרט לוחם. לא כל מי שהיה חבר תנועה מאמין וחיובי, יכול היה לתפקד גם כלוחם קשוח וקר רוח.

תהליך הטרנספורמציה מתנועת נוער למחתרת, היה איפוא סבוך בכל הרמות, ולמעשה לא הסתיים מעולם. פלוגות אי"ל שהוקמו המשיכו לשמש גם כמסגרות תנועתיות, אך דרכי איושן ובניית מערכת הפיקוד והשליטה (הוספת חברים מתנועות אחרות, כפוף פלוגות תנועתיות למפקד מתנועה אחרת) החלישו את היסוד התנועתי הישן. בצורה דומה, גם נורמות ההתנהגות המשיכו לינוק ממסורת תנועות הנוער, ובעונה אחת גם השתנו בהתייחס לצרכים החדשים.

ג. האם חיסול בוגדים ומשתפי פעולה

הוא תנאי הכרחי להצלחת המחתרת?

כאן הדוגמא העיקרית לשאלה היא ורשה. נקודה זו, היא הכאובה ביותר בתולדות אי"ל, אך מן הדין להדגיש, כי מנהיגי הארגון, מעולם לא הסתירו חלק זה בפעילותם (אם כי לא תמיד מסרו את כל הפרטים). הם ראו בו חלק הכרחי, של "טיהור האוירה" (צוקרמן) ברחוב היהודי. במהלך פעולות העונשין שביצעו אנשי אי"ל (ואצ"י) נפגעו גם כמה אנשים שהחשדות נגדם לא הוכחו, אך בהקשר זה, לא נבדלו אי"ל מאנשי מחתרת אחרים. היה עליהם לסגל שיטות פעולה קשוחות ואכזריות כדי להשיג את השליטה ברחוב היהודי.

עם זאת, בנקודה זו מומחשת עצמתו של התהליך שעברו אנשים אלה תוך מספר שנים, או אפילו מספר חודשים: מנערים טובים, המבקשים להגשים אידיאלים טהורים בארץ מרוחקת, הפכו

להיות לנוכח סיטואציה ההשמדה, ללוחמים קשוחים אשר למען מטרתם שוב אינם נרתעים מפגיעה בבני עמם שלהם.

ד. האם בתנאי הגיטאות, נראית

אפשרות ההתגוננות כריאלית?

שאלה זו אמורה להמחיש את קשיי המעבר להתגוננות. בדיון בשאלה זו, כדאי לבקש מהתלמידים להצביע על הקשיים האדירים, שבהקמת מחתרת לוחמת בתנאים של מיעוט מבודד ומדוכא. הקושי להשיג נשק (מי ימכור נשק ליהודים? במה יממנו את רכישתו?); הקושי למצוא שיתוף פעולה (המחתרת הפולנית היתה מפולגת, והיתה מוכנה להלחם רק על מטרות פוליטיות, ובחלקה אף היתה אנטישמית); העדר נסיון צבאי של המיעוט היהודי (מי יאמן את היהודים לקראת הקרב? מי יערוך את התוכניות הצבאיות?); ובעיקר, ההכרה כי הם עומדים מול מכונת-המלחמה החזקה ביותר עד כה בהיסטוריה (איזה יעדים ניתן להשיג באמצעות התגוננות בגיטו, מול כוחם של הגרמנים? האם ניתן למנוע את ההשמדה באמצעות התגוננות?); בהתחשב בקשיים אדירים אלה, יש להפוך את השאלה המקובלת על פיה ולשאול: לא — מדוע איחרה ההתארגנות כל כך? אלא — איך בכלל הצליחה?

ההתארגנות להתגוננות והאמונה החזקה באפשרות זו, אינן פועל יוצא מהאפשרויות, שהיו קיימות בפועל; אלא להיפך, זהו נסיון להגשים את הבלתי-אפשרי, ועל כן הכח המניע לכך, אינו דווקא אמונה בכח הנשק, אלא אמונה בכוחו של רעיון.

ה. האם באותם תנאים, הצלה היא

אפשרית?

גם בדיון בשאלה זו, כדאי לבקש מהתלמידים להצביע קודם כל על הקשיים האדירים שבפעולת הצלה: הקושי לצאת מהגיטו (שמירה גרמנית, גדרות, חומות); הקושי להבלע באוכלוסיית רוב עוינת (חשש מהלשנות פולנים); הצורך להסתיר את הזהות היהודית (הסתתרות כ"ארים"; השגת תעודות מזויפות); הצורך במימון גדול (שיחוד שוטרים ואזרחים פולניים); הצורך בבטחון עצמי ובכוח גופני גבוה, כדי לעמוד בתלאות הדרך ובסכנותיה (לדוגמא: לנסוע ברכבת באמצעות תעודות

מזויפות; לחצות הרים גבוהים בדרך לסלובקיה; לעבור בשחיה נהרות עמוקים ועוד); הקושי להסתגל לחיי יער בחברת הפרטיזנים.

בכל זאת, יחסית ליסודות חברתיים אחרים בקהילה היהודית (משפחות, זקנים וכו') היו ערכים אנשי תנועות הנוער טוב יותר לפעולות הצלה.

הן היו מאורגנות, הן כללו צעירים בלבד, אנשיהן היו רגילים במסעות ובחיים בחיק הטבע, והם ידעו למצוא דרכים כיצד להשיג מימון לפעילויותיהן, או לחליפין אף לזייף תעודות. סיכויי ההצלה שלהן היו גבוהים יותר יחסית לשאר האוכלוסיה היהודית. ולכן, בדחתן לעיתים אפשרות זו, ויתרו על אפשרות ריאלית להציל לפחות חלק מאנשיהן.

ו. שאלת האחריות הקולקטיבית:

שאלה זו, נראית כמהותית להבנת מערכות השיקולים של אנשי התנועות בכלל הדילמות שנידונו.

לשאלה זו כמה רבדים: היא עוסקת ביחסים שבין התנועה ובין הפרט החבר בה; ביחסים, שבין התנועה והקהילה היהודית; וביחסים שבין עמדות התנועה וההיסטוריה היהודית.

ברובד הראשון, יש לחזור לבעייתיות, שהוצגה ביחידת הלימוד הקודמת, ולהדגיש את המחויבות הגבוהה, שדרשה התנועה מחבריה כבר בתקופת הכיבוש הראשונה.

מחויבות זו, עמדה עתה בפני מבחן ההשמדה.

כעת מדובר היה מפורשות על חייו של כל פרט ופרט. ואכן, לא בכל המקרים התקבלו החלטות תנועיות מחייבות, אך באותם מקרים בהם היתה פעולת התגוננות, היא נעשתה על יסוד החלטות מחייבות של התנועה. מי שלא קיבל אותן (והיו גם פרטים כאלה כמוכן) הוציא את עצמו בכך ממסגרת התנועה.

גם ברובד השני, עמדה עתה למבחן מכריע, מערכת היחסים בין התנועה לבין הקהילה היהודית.

פעולת התגוננות נמהרת, עלולה להחיש את קיצם של כל היהודים בקהילה נתונה בזמן

מחויבות לרעיון הלחימה היהודית. העדפת המחויבות לקהילה התבטאה בקביעת עיתוי ההגנה, או לעיתים אף ויתור עליו.

ז. מה משמעות האמירה של אנשי החלוץ הלוחם בקרקוב "אנו נלחמים על שלושה שורות בהיסטוריה"?

מקור

"הסעודה האחרונה"

...ומשחזרה המספרת לשכנע אותו כי ההצלה הכרחית היא, בהזכירה לו את הדבר שהיה יקר וקדוש לו כל ימי חייו, ואשר לשמו חנך את דור חניכיו, — את העליה לארץ — הוסיף ואמר, כי דוקא לאחיהם בארץ חייבים הם מוות של כבוד, מות חלוצים. באורח תמציתי ביטא את הרעיון הזה דולק [ליבסקינד] ב"עונג שבת" ("הסעודה האחרונה"), שנתקיים בגיטו קרקוב בחודש נובמבר 1942. ואשר תואר בנאמנות על-ידי גוסטה, — רעיון שנתגלם כמימרה השגורה בפי אלה אשר נשארו בחיים מאותה חברותא:

"אנו נלחמים על שלושה שורות בהיסטוריה". את הרצון להשאיר לאומה הנכרתת עקבות, ולו בצורה של אגדה על מות-הגבורה של העם, העמיד דולק כנגד הרצון הנואש של החברים, אשר באפס-מוצא אמרו להתאבד: אם נגזר למות — הרי רק בנשק ביד. ואכן כך נפל הוא בנופלים!...

(מתוך: דוידזון גוסטה: יומנה של יוסטינה, ת"א, הקבוץ המאוחד, תשל"ח)

נתון. יש לזכור, כי כל עוד לא מתרחש הגירוש האחרון, ממשיכים יהודים רבים לקוות, כי אולי הם ינצלו. אמונה זו, אינה מחוסרת בסיס ברגעים מסוימים. במשך תקופה ארוכה, אמנם לא נשלחו למוות, אותם יהודים שנחשבו כמועילים למשק המלחמה הגרמני. על פי רוב, לקחו תנועות הנוער גורם זה בשיקוליהן, לא לגבי הקמת המחתרת, אלא בעיקר לעיתוי פעולת ההתגוננות, שנקבעה לגירוש האחרון.

ולבסוף, במרבית תנועות הנוער, קיימת היתה גם הרגשה של מחויבות עמוקה לגבי ההיסטוריה היהודית. צעירים אלה, שחשו את עצמם עוד לפני המלחמה כמי שלקחו על עצמם להיות חיל החלוץ ביצירת חברה יהודית חדשה, חשו את עצמם לנוכח ההשמדה, כמי שאחראים על הדרך בה תזכר העמידת היהודית כנגדה.

הם ביטאו זאת פעמים רבות, ובעיקר נזכר הפסוק של אנשי "החלוץ הלוחם" בקרקוב: **"אנחנו נלחמים על שלושה שורות בהיסטוריה".**

שלוש מערכות-אחריות אלה התנגשו זו בזו לעיתים, ולפעמים חייבה הבחירה במערכת אחת, את הויתור על מערכת שניה. כך למשל, החלטה בזכות הצלה, פירושה היה כי מחויבותה הראשונית של התנועה היא להצלת חבריה, ולו במחיר הויתור על מחויבותה להיסטוריה.

החלטה בזכות התגוננות בגיטו, פירושה היה העדפת מחויבותה של התנועה לערכיה ולהיסטוריה היהודית, תוך ויתור מודע על האפשרות להציל חלק מהחברים לפחות.

החלטה בזכות ההליכה ליער, היתה בבחינת שילוב של מחויבות להצלת החברים עם

מהי איפוא משמעותה ההיסטורית של תגובת תנועות הנוער לנוכח ההשמדה?

הדיון בשאלה זו, אמור להבליט את ייחודן של פעילות תנועות הנוער בתקופת השואה. יש להדגיש במהלך הדיון, כי תנועות הנוער לא היו היחידים שהגיבו בדרך ההתגוננות. עשו זאת גם צעירי מפלגות יהודיות כגון הקומוניסטים, ה"בונד", פועלי ציון ועוד. העמידה היהודית התבטאה גם בפעולתם של החרדים שהמשיכו לקיים את המצוות בכל התנאים; וכן בהנהגה היהודית (היודנראט), שחלק ניכר ממנה, פעל למען מניעת הגירושים, השעייתם, או ריכוכם.

טמונה באמירה אנו נלחמים על "שלוש שורות בהיסטוריה" לחימתם של אנשי תנועות הנוער שהיתה מעוגנת בתפיסה האוונגרדית (החלוצית) שהנחתה את דרכם. תנועות הנוער ראו את עצמן כיסוד אוונגרדי בחברה היהודית עוד לפני המלחמה, ושמו של ארגון-העל שלהם "החלוץ", נתן את הביטוי המובהק ביותר לכך. בתור מי שחינו את עצמם ללכת בראש המחנה ולהגשים בגופם את המהפיכה החברתית והלאומית לה הטיפו, ראו את עצמם מחוייבים לשמש כאוונגרד, כחיל-חלוץ גם לנוכח ההשמדה.

פעילותם בנושא ההתגוננות, הפרטיזנים, ההצלה, לא היתה מכוונת לשנות את מציאות ההשמדה, אלא לכתוב פרק חדש בהיסטוריה. בכך התכוונו לסמן את הדרך. פעולתם היתה מכוונת להיות לסמן את הדרך, להיות לדוגמא, לקהילה היהודית עצמה, ויותר מכך — לדורות הבאים. משמע, אם נגזר עליהם למות, ימותו לפחות בכבוד. ואם יכולים הם לחיות, יחיו כאנשים חופשיים וגאים.

ח. מה קרה בפועל?

למורה: חלק זה ניתן להעשיר ע"י עיון בערכי תנועות הנוער באנציקלופדיה של השואה. כמו כן אתה יכול להתרכז בסיפור ההאירועים במקום מסויים, לפי הביבליוגרפיה המצורפת.

פולין

במרבית הגיטאות בהם התקיימו מחתרות של תנועות נוער וגופים נוספים, הנטיה היתה להכריע בזכות הגנה. פעולות התגוננות נערכו בין השאר במקומות הבאים: לאחרונה: התגוננות של אנשי תנועות נוער ואנשי יודנראט, וברייחה של מאות יהודים ליערות ב-3 לספטמבר 1942

קרקוב: התקפה על בתי קפה של קצינים גרמניים, ב-22 לדצמבר 1942; פעילות פרטיזנית במהלך 1943

ורשה: פעולות התגוננות ב-18 לינואר 1943; מרד גיטו ורשה, 19 לאפריל — 15 למאי 1943

צ'נסטוכובה: נסיון התגוננות בזמן חיסול הגיטו, ב-26 ליוני 1943; יציאת קבוצת לוחמים לפרטיזנים לאחר החיסול

בנדין: התגוננות באש מתוך בונקרים, בזמן ה"אקציה" האחרונה, 3 לאוגוסט 1943

ביאליסטוק: התגוננות מזוינת בזמן ה"אקציה" בימים 10-16 לאוגוסט 1943

וילנה: התנגשות בין קבוצת מחתרת לגרמנים ב־1 לספטמבר 1942; הצטרפות אנשי הארגון הלוחם לפרטיזנים

פעולות התנגדות בקנה מידה קטן יותר וכן הצטרפות לפרטיזנים שפעלו באיזור, היו בעשרות גיטאות אחרים. כמו כן נערכה פעולת הצלה משמעותית אחת:

בנדין וסוסנוביץ': פעולת בריחה לסלובקיה ולהונגריה של למעלה ממאה חברי תנועות נוער, בחודשים ספטמבר-דצמבר 1943. הברחת הורים של חברי תנועה על ידי אנשי ה"נוער הציוני".

סלובקיה: פעולת הצלה רחבה, באמצעות הסתוות כנוצרים ובריחה להונגריה. השתתפות "השומר הצעיר" במרד הסלובקי.

הונגריה: פעולות הצלה נרחבות: העברת מאות חברים לרומניה; אספקת תיעוד מזויף לעשרות אלפי יהודים בבודפשט; הצלת ילדים במעונות ילדים; אספקת מזון לגיטו בודפשט.

הולנד: מחתרת חלוצית, הברחת מאות חלוצים לצרפת.

צרפת: הצלה — הברחת חלוצים לספרד; הצלת ילדים; השתתפות כבודדים בתנועת המרי הצרפתית (רזיסטאנס).

ביבליוגרפיה

1. בלומנטל נחמן, קרמיש יוסף (עורכים), המרי והמרד בגיטו ורשה, ספר מסמכים, הוצאת יד ושם, ירושלים, תשכ"ה
2. גוטמן ישראל, מרד הנצורים, הוצאת ספרית פועלים, 1963
3. גוטמן ישראל, בעלטה ובמאבק, תל אביב, תשמ"ה
4. גרוסמן חיקה, אנשי המחתרת, הוצאת ספרית פועלים, מרחביה, 1965
5. דוידזון גוסטה, יומנה של יוסטינה, תל אביב, תשל"ח
6. "החלוץ הלוחם", בטאון הנוער היהודי החלוצי במחתרת בקרקוב, אוגוסט-אוקטובר 1943, הוצאת בית לוחמי הגיטאות, תשמ"ג
7. טנבוים-תמרוף מרדכי, דפים מן הדליקה, בית לוחמי הגיטאות, תשמ"ז
8. כוכבי יהויקים (עורך), תנועות הנוער הציוניות בשואה, הוצאת אוניברסיטת חיפה, תשמ"ט
9. לזר-ליטאי חיים, מצדה של ורשה, הוצאת מכון ז'בוטינסקי, תשכ"ג
10. לובטניק צביה, בימי כליון ומרד, הוצאת בית לוחמי הגיטאות והקבוץ המאוחד, תשל"ט
11. מזיא פרדקה, רעים בסער, הוצאת יד ושם, ירושלים, 1964
12. פרליס רבקה, תנועות הנוער החלוציות בפולין הכבושה, הוצאת בית לוחמי הגיטאות, תשמ"ז
13. צוקרמן יצחק, בגיטו ובמרד, הוצאת בית לוחמי הגיטאות, תשמ"ה
14. צוקרמן יצחק, שבע שנים ההן, הוצאת בית לוחמי הגיטאות, 1990
15. קורצ'ק ריזל, להבות באפר, הוצאת ספרית פועלים, מרחביה, 1965
16. קלינגר חיקה, מיומן בגיטו, הוצאת ספרית פועלים, 1959
17. קרמיש יוסף (עורך), עתונות המחתרת היהודית בורשה, 4 כרכים, הוצאת יד ושם, ירושלים, תש"מ-תשמ"ד
18. רונן אביהו, הפונקט הגדול, משואה, קובץ שנתי ז', תל-יזחק, אפריל 1989
19. רניה: בנדודים ובמחתרת, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"ה

נספח למורה

הצעות לטקס יום הזכרון ל"שואה וגבורה"

יום-הזכרון והמורדים / נתן אלתרמן

1954

וביום הזכרון אמרו הלוחמים והמורדים:
אל תציבו אותנו על כן להבדל מן הגולה באור-יהל.
בשעת הזכרון הזאת אנחנו מן הפן יורדים
לשוב ולהתערב באפלה עם קורותם של תמוני בית ישראל.

אמרו הלוחמים והמורדים: יום העדות
סמלו העקרי-ואמתי אינו מתרס נאדרי בלהבות
ולא דמות עלם ועלמה אשר הגיחו להבקיע או למות,
בדרך התמונות הנצחיות של מרידות-עולם דולקות ולא כבות.

לא זוהי מחצבתה של התקופה. אל נעשר לה את דגלי הקרב
לראות בהם את מצויה, את גאלת כבודה וצדוקה.
אמרו הלוחמים והמורדים: אנחנו חלק מן העם הרב
וחלק מכבודו וגבורתו ומהמית בכיו העמקה.

אנחנו חלק מן הזמן שאין לו אח ושידחה את שגרתה של המליצה
ושגרתם של הסמלים אשר לא כם נצב הוא גלוי פנים.
הללו שנפלו נשקם ביד אולי לא יקבלו את המחצה
בינם לבין מותן של הקהלות ועד לגבורי הפרנסים ושתדלנים.

אנחנו שראינו את הזמן באימתו ובגדלותו החשכה,
אנחנו שראינו גבורתו אשר רבת פנים היא כתולדות העם,
אנחנו הברק אשר פלח שמיו, אף לא נקום במרכזו כפסל-מסכה
של קמץ אשר בו עלוי נפשה של התקופה כי בחותם הקרב נחתם.

על כן אומרים אנו הלוחמים והמורדים: מהות היום הזה
אינה רק זו המוארה ומדגשה בנאום ועל הכתב ביד אחינו.
החרב השלופה, הקרב והמתרס, אין מי ישוה להם בכל המעשה,
אבל לא הם בלבד סמלי יום-זכרון ולא בהם שוכן הוא.

כבודה של האמה — את צדוקו העילאי והיחיד
אל יבקש כמצטדק לאמר: נלחמתי והנפתי נס המרד...
המרד הוא רק תו אחד בפרשה. לא הוא היה לה צמת ותכלית
ועל כבוד עוד יתחרה העם הזה עם כל אמה אחרת...

אמרו הלוחמים והמורדים: מגבורתו ומכבודו חלק העם
גם לאבות יהודים אשר אמרו "שואה תמיט עלינו המחתרת",
וגם לאותו ילד או ילדה אשר הלכיהלכו עד אם אבדו אישם
ולא הותירו כי אם גרב לבנה קטנה בכית־הארכיון על אבן למזכרת.

גם אלה מסמלי הזמן ומלחמתו ואל נכהם בברק התרבו־מנדנה
כדין עמים שלא עמדו בנסיון כזה מימי שמים.
כזאת אמרו הלוחמים והמורדים ויהי העם שומע ולא נע
וכוכבי אל עדים על פני השנים.

קטעים לקריאה ושירה

חלום חלמתי / יצחק קצנלסון

(1885 — 1944)

חלום חלמתי,
נורא מאד:
אין עמי, עמי,
איננו עוד.

בצעקה קמתי:

אהה! אהה!

אשר חלמתי

בא לי, בא!

הה, אל ברמה! —

אקרא רתת:

על מה ולמה

עמי מת?

על מה ולמה

מת לשוא?

לא במלחמה,

לא בקרב...

נערים, זקנים,

גם נשים וטף —

כבר אינם, אינם:

סיפקו כף!

כה אבך ביגוני

גם יום, גם ליל:

על מה, רבוני,

ולמה, אל?

נדר / א' שלונסקי

על דעת איני שראו את השכול

ועמסו זעקות על לבי השחוח,

על דעת רחמי שהורוני למהל,

עד באו ימים שאימי מלסלח, —

נדרתי הנדר: לזכר את הכל.

לזכר — ודבר לא לשכח.

דבר לא לשכח — עד דור עשירי,

עד שף עלבוני, עד כלם, עד פלהם,

עדי יכלו כל שבטי מוסרי. — — —

קונם אם לריק יעבר ליל הזעם,

קונם אם לבקר אחזר לסורי

ומאום לא אלמד גם הפעם.

יזכור

ששה מליון קטיגורים / ג. האוזנר

במקום זה בו אני עומד לפניכם, שופטי ישראל, ללמד קטיגוריה על אדולף אייכמן — אין אני עומד יחידי; עמדי ניצבים כאן, בשעה זו, ששה מליון קטיגורים. אך אין הם יכולים לקום על רגליהם, לשלוח אצבע מרשיעה כלפי תא-הזכוכית ולזעוק כלפי היושב שם: אני מאשים. מפני שעפרם נערם בין גבעות אושוויץ ושרדות טרבלינקה, נשטף ביערות-פולין, וקבריהם פזורים על פני אירופה לאורכה ולרוחבה. דמם זועק, אך קולם לא יישמע. אהיה על כן אני להם לפה ואגיד בשמם את דבר האישום הנורא.

ספר דבריהימים של עם ישראל רווי סבל ודמעות. הציווי "בדמיך חיי!" מלווה אומה זו מאז הופעתה על במת ההיסטוריה. פרעה במצרים החליט לענותם בסבלותם ולהשליך בניהם ליאור. המן ציווה להשמידם, להרגם ולאבדם; חמלניצקי טבח המוניהם; פטלורה עשה בהם פוגרומים. אך בכל הנתיב העקוב מדם של עם זה, מאז היותו לגוי ועד היום, לא קם אדם אשר עלה בידו לעולל את שעולל משטר הרשע של היטלר ואת אשר ביצע אדולף אייכמן, הזרוע השלוחה של משטר זה, להשמדת העם היהודי. אין עוד דוגמא בדבריימי העמים שאפשר היה להטיח בפני אדם כתב אישום כגון זה שנשמע כאן. אף המעללים האיומים ביותר, מקפיאי-הדם ומסמרי-השיער של נירון קיסר, אטילה וגנגיס חאן, אלה דמויות-האימים של ברבריות ותאוות-דם, שהיו למשל ולשנינה ולדראון-אולם — הריהם מחוורים לעומת הזוועות ומוראות ההשמד שיוצגו לכם במשפט זה.

מתוך נאום הפתיחה של היועץ המשפטי לממשלה נגד אייכמן

ואלה שמותיהם

ואלה שמותיהם:

אברהם, יצחק, יעקב.

שרה, רבקה, רחל, לאה.

ראובן ושמעון, יוסף ובנימין.

משה, אהרן, יהושע.

מיכאל, רפאל, גבריאל.

דוד ושלמה, שאול, ונוסף עליהם שמואל.

זכריה ויחזקאל, ואפילו ירמיהו.

ישראל וחנן, טוביה, מנחם ושמחה.

ומאיר ואליעזר, חנינא ויוחנן — כמו התנאים.

וצביה-הירש ודוב-פר, ואריה-לייב, וולף...

ומרים, ודבורה, וחנה, ורות.

שושנה ופנינה.

ונָחָה, וטימה וצביה —

בדומה לסבתות יקרות, מימים עברו.

ופרומה — כמו המקריאה שבבית-הכנסת.

וטייבלה, ופייגלה — מן השיר העממי.

ומפני שהם היו כה צעירים, כה רגילים עדיין בפינוקים של אבא-אמא, היו קוראים זה לזה בשמות ילדותיים. ומפני שגדלו בפולין, נתקראו לעתים גם בשמות פולניים.

והיה לוטק, ואדק.

יאנק, מיטק וסוק.

אולק וטאדק, ואפילו סטאשק.

אנטק, מארק, קאזיק.

ומארישיה וואנדזיה.

סטיפה, רוזיה.

ואלה שקיבלו את המסורת מותיקי הארגונים החשאיים קראו לעצמם בשמות רציניים מן המחתרת.

והיה יוזם יוזף. ולוחם איגנאץ היה, אדם — שנכתב באותיות העבריות. היה ברנרד.

היה אנדזשיי ופאול, אלכסנדר.

והיה מיכל וזיגמונד — מן המסורים ביותר.

ליאון ואף — אדולף... מגרמניה.

ואלה שזיקה להם לארץ-ישראל קראו לעצמם בשמות גדולים, נשגבים. בשמות מהמדבר, מן התנ"ך.

והיה בעיר אחרת לֶבֶן.

ויהודה היה במפקדים — כאז, כבימי החשמונאים.

אף שני מרדכי היו — מן הנשמות החזקות והלוהטות ביותר.

נספר נא בתהילתם של הצעירים לימים. אל נא נככה אותם. נאהבם, כאילו היו עדיין כולם בינינו.

*

כל העם כולו יכול היה להתחדש בהם. יצרים של חיים לוהטים וסוערים — הם חיו באביב אחד את הכל.

האהבות והידידויות, הם מיצוץ בשנים קצרות, בחדשים מועטים, עד הסוף.

אין כל מאומה שיוכל להשתוות לזוהר גורלם.

גבורה, עצב, להט — הכל.

וכל כך פשוט, כפת קיבר בידי העם.

*

ועינים צעירות היו להם — אם עינים עירניות, פיקחות, ואם — חולמניות.

והיו להם שערות בהירות, בדומה לנערי הכפר, או שחורות ומקורזלות, בדומה לצוענים.

ונערה שהיה לה שער בהיר, היתה מגדלת צמות ארוכות והיתה יוצאת לשליחיות במדינה.

והיו להם שפתים רכות, תפוחות, עדיין ילדותיות-למחצה.

חן של רעננות בלחיים — כערפלי שחרית בשדות בימים של טרם אביב.

חיוך בזווית הפה, עגמה בגבות העינים — וכי מה עוד חניני כפנים צעירות? יפות אפילו מול פני המות...

אדומי עפעפים מעשן, מפויחים, מגודלי זקן, יגעים — הם ארכו לאויב. באישונים מורחבים הביטו לתוך הבעירה.

בני ה-18-20 ובני ה-25 שחורים מעשן הקרבות.

עלה מהם ברק, הנצח הידהד במצעדם.

*

על פני זיזי-הבתים היו רצים, מטפסים על גבי חבלים, על מרזבים, על סדינים — יורדים מטה, עולים מעלה.

הכובד לא היה לו עוד שליטה עליהם.

ככרובים ריחפו באויר, מעל לגגות יהודיים. בידיהם החרב.

כל העם כולו יכול היה להתחדש בהם.

בל יעזו איש לקחתם בחזרה מהעם כ ו ל ו.

כל יתהלל איש בכבודם.

בל ינסה איש להורידם ממרומיהם.

שיוסיפו לרחף מעל לגגות יהודיים — כאז כן עתה — כמו שריחפו בימים ההם.

*

אומות העולם חוקקות שמות-משפחה באנדרטות, בלוחות-זכרון.

שמותיהם של מעונים, של לוחמים.

אנו לא נוכל לזכור שמות-משפחה של — מיליונים. אפילו לא של אותם שנפלו בקרב.

יש ידועים, ויותר מהם בלתי-ידועים, אלמונים. חלילה לנו להבדיל ביניהם.

היו שהתכוננו, שתפסו נשק כדי לקדש מלחמה. הם נפלו בלא שזכו להילחם. חלילה לנו לשכחם.

היו בוארשה, בקראקוב, בוילנה, היו בביאליסטוק, בצ'נסטוכוב, בברודי — היו בערים, בכפרים, במחנות. ידועים ואלמונים. כאלה שהשתתפו במרד, וגם כאלה שנרצחו בלא שהצליחו להגיע אלי קרב.

יש מעשים ביחידות ויש מעשים בציבור, שלא נשאר אפילו עד אחד שיספר עליהם.

עלינו לכבד את הידועים, את המפורסמים פחות ואת האלמונים — באותה אהבה עצמה — כולם כאחד.

האנדרטה שלנו למען אלה שנפלו בקרב, אנדרטה של הלוחם האלמוני היא. לוחות-הזכרון חרותים — בלבו של כל העם...

*

שמותיהם:

אברהים, יצחק, יעקב...

שרה, רבקה, רחל, לאה...

(1948)

מתוך: אוארכך רחל, "בחוצות וארשה", עם עובד, ת"א, תשי"ד, עמ' 306-308

יִזְכֹּר עִם יִשְׂרָאֵל אֶת קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ בְּאַרְצוֹת הַגּוּלָּה, שְׁנַעְקְרוּ, שְׁנַחֲרָבוּ וְשִׁנְמַחְקוּ. אֶת בְּנֵי הַמּוֹמְתִים, קְרִבְנוֹת מַמְלַכַת הַרְשָׁע, שֶׁעָנוּ עֲנֵיִי גּוֹף וּנְפֶשׁ בְּמַחֲנוֹת־הַהֶסְגֵּר; שֶׁגִּרְשׁוּ לְאַרְץ גּוֹזְרָה וְלֹא נִדְעֵי עֲקֻבוֹתֵיהֶם; שֶׁנֶּרְצְחוּ בַּהֲמוֹן בְּשׁוּקִים וּבְרַחוּבוֹת; שֶׁהוּבְלוּ לְטִבַּח בְּקְרוֹנוֹת־מוֹת; שֶׁנִּקְבְּרוּ חַיִּים, שֶׁנִּשְׁחָפוּ בַּהִיכָלִי הַקֹּדֶשׁ עַל גְּוִיל־הַתּוֹרָה, שֶׁנִּשְׁחָטוּ, שֶׁנִּטְבְּעוּ וְשִׁנְחֲנְקוּ, שֶׁחָלַל כְּבוֹדָם וְשִׁפְךָ דָּמָם בְּיָדִים טְמָאוֹת — עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם.

יִזְכֹּר עִם יִשְׂרָאֵל אֶת יְלָדֵי מַחֲמָדָיו, טְהוּרִים בְּנֵי טְהוּרִים, שֶׁנִּגְזְלוּ מִחִיק הוֹרִיָּהם בְּיַד חִיתוֹ-אֲדָם וְהוּבְלוּ כְּצֶאֱן לְטִבַּחָה; שֶׁנֶּעְרְפוּ וְהוּמְתוּ בְּמִיתוֹת מִשְׁנוֹת וְנִעְרְמוּ עֲרֻמוֹת בְּרֹאשׁ חוּצוֹת. עוֹלָלִים וְיוֹנְקִים שֶׁנִּפְצְאוּ אֶל אֲבֵנֵי קִיר, שֶׁשְׁמָטוּ מִחוּמוֹת וְשֶׁהִשְׁלָכוּ חַיִּים בְּשָׂקִים לְמִצּוֹלוֹת נְהֻרוֹת, וְנִקְטְפוּ חַיֵּיהֶם בְּיָדִים אֲכֻזִּיּוֹת — עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם.

* * *

יִזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נִשְׁמוֹת אַחֵינוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, חֲלָלֵי הַשּׁוּאָה וְגִבּוֹרֵיהָ, נִשְׁמוֹת שֶׁשׁ מָאוֹת רַבּוֹת אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁהוּמְתוּ וְשֶׁנִּהְגּוּ וְשֶׁנִּחְנְקוּ וְשֶׁנִּקְבְּרוּ חַיִּים, וְאֶת קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ שֶׁנִּחְרָבוּ עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם.

יִזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת עַקְדָּתָם עִם עַקְדַּת שְׂאֵר קְדוּשֵׁי יִשְׂרָאֵל וְגִבּוֹרֵי מִימֵי עוֹלָם וַיִּצְרֹר בְּצִרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתָם. הַנֶּאֱהָבִים וְהַנִּעְיָמִים בַּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדּוּ, יוֹחֵה בְּשָׁלוֹם עַל מִשְׁכַּבְתָּם וְנֹאמֵר אִמֵּן.

* * *

יִזְכֹּר עִם יִשְׂרָאֵל אֶת מְלִיוֹנֵי בְּנֵי וּבְנוֹתָיו, שֶׁנִּטְבְּחוּ וְנִשְׁרָפוּ וְנִחְנְקוּ וְהִרְעִלוּ וְנִתְּלוּ וְנִקְבְּרוּ חַיִּים — אֲבוֹת עַל בָּנִים, אֲמָהוֹת עַל עוֹלְלֵיהֶן, זָקֵן וְנֶעֱר וְטָף — בְּכָל אֲשֶׁר הִיָּתָה יָד הַצּוֹרֵר.

יִזְכֹּר הָעָם אֶת בְּנֵי נֹשְׂאֵי הַמֶּרֶד וְהַמְּלַחְמָה בְּאוֹיֵב — אֶת לִוְחָמֵי הַגִּיטָאוֹת אֲנָשֵׁי הָאֲרָגוֹן הַיהוּדִי הַלּוֹחֵם... אֶת מָאוֹת הַלּוֹחֲמִים יְקִירֵי הַנֶּפֶשׁ וְעַלּוּמֵי הַשֵּׁם שֶׁקָּמוּ לְעוֹרֵר נֹאשִׁים לְגִבּוֹרָה, עַמְדוֹ מַעֲטִים בְּלִקְבוֹת הַקָּרֵב מוֹל אוֹיֵב חֲמוֹשׁ וְאֲכֻזִּי נִפְלֹי — נִשְׁקָם הַמִּצְעֵר בִּיָּדָם הַנְּטוּיָה וּלְבָם הוֹמָה לְגֹאֲלַת עַמָּם.

יִזְכֹּר הָעָם אֶת לִוְחָמֵי הַיַּעֲרֹת, אֶת חִלֵּי הַמַּחְתֶּרֶת בְּאַרְצוֹת הַכּוּשׁ וְאֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצַבָּאוֹת הַשְּׁחָרוֹר, אֲשֶׁר הִלְכוּ לְמַלְחָמָה בְּלֹהֵט נִקְמַת אַחֵיהֶם וְאַבּוֹתֵיהֶם הַשְּׁחוּטִים, הִדְּפוּ וְנִדְּדוּ אֶת אוֹיֵב עֲמָנוּ שׁוֹק עַל יָרֵךְ — וְנִפְּלוּ בְּאַלְפֵיהֶם בְּקְרָבוֹת...
יִזְכֹּר הָעָם אֶת חִלָּיו שֶׁנִּפְּלוּ בַּחַי"ל וּבִיחִידוֹת הָעֵבֶרִיּוֹת, אֶת שְׁלִיחָיו אֶל מַעֲבַר לִקְוֵי הָאוֹיֵב, אֶת טוֹבֵי בְּנֵי הָאָרֶץ, שֶׁנִּתְּנוּ נַפְשָׁם בְּמַלְחָמָה לְמַגּוֹר הָאוֹיֵב...

* * *

אָנוּ זוכרים בִּירַאת כְּבוֹד
אֶת עוֹ רוּחַם שֶׁל אַחֵינוּ שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם עַל עַמָּם בְּקִדְשָׁה
וּבִטְהָרָה;
אֶת מַסַּכַּת הַגְּבוּרָה שֶׁל נְצוּרֵי גִיטָאוֹת וְלוֹחָמִים שֶׁקָּמוּ
וְהִצִּיתוּ אֶת אֵשׁ הַמֶּרֶד לְהַצֵּל עַמָּם;
אֶת מַאֲבָקֵם הַנִּשְׁגָּב וְהַמְתִּמִּיד שֶׁל הַמוֹנֵי בֵּית־יִשְׂרָאֵל עַל
דְּמוּתָם הָאֲנוּשִׁית וְתִרְבוּתָם הַיְּהוּדִית;
אֶת חֲסִידֵי אֲמוֹת הָעוֹלָם שֶׁשָּׂמוּ נַפְשָׁם בְּכַפֵּם לְהַצֵּל
יְהוּדִים.

דפים מוכנים

* * *

ביום זה יבכיון. איש איש מישראל על יקיריו. משפחה משפחה על אבותיה ובניה.
כל קהילה על קרבנותיה.
עם ישראל על גיבוריו וקדושי — והם שישה מיליונים. אנשים, נשים וטף. שליש
העם.
היום יום השואה והגבורה, יום היגון והגאון. היום בו נתחולל מרד גיטו וארשה,
מרד אחרוני השרידים מאחורי החומה, אשר קמו למלחמת־נאשים על כבוד העם
שחולל.

* * *

התייחדות

היום בכ"ז בניסן, יום הזכרון לשואה ולגבורה אנו מתייחדים עם זכרם:
של ששת המיליונים מבני עמנו שהוכרעו בקדושת מעונים לטבח ולאוכרן על־ידי
הנאצים ועוזריהם;
של הקהילות ובתי־האב מבית יעקב שהושמדו ונחרבו מתוך מזימת רשע למחות את
שם ישראל ותרבותו מתחת השמיים;
אנו זוכרים ביראת כבוד
את עוֹ רוּחַם שֶׁל אַחֵינוּ שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם עַל עַמָּם בְּקִדְשָׁה וּבִטְהָרָה;
את מסכת הגבורה של נצורי גיטאות ולוחמים שקמו והציתו את אש המרד להצלת
כבוד עמם;
את מאבקם הנשגב והמתמיד של המוני בית־ישראל על דמותם האנושית ותרבותם
היהודית;
את חסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים.

מתוך חוק י־רשם

נזכר / אבא קובנר

נזכור את אחינו ואחיותינו, את בתי העיר ואת בתי הכפר,
את רחובות העיירה שסאנו כנהרות
ואת הפונדק הבודד עלי אורח;
את הישיש בקלסתר פניו
את האם בסודרה
את הנערה בצמותיה
את הטף את הטף
את אלפי קהילות ישראל על משפחות האדם
את כל עדת היהודים
אשר הוכרעה לטבח על אדמת אירופה מידי הכורת הנאצי;
את האיש שזעק פתאום
ובזעקתו מת.
את האישה שחבקה תינוקה אל ליבה
וזרועותיה צנחו
את התינוק שאצבעותיו מגששות אל פטמת האם
והיא כחולה וצוננת.
את הרגליים
את הרגליים שביקשו מפלט
ולא היה מנוס עוד.
את שקפצו ידיהם לאגרוף
האגרוף שחפן את הברזל
הברזל שהיה לנשק החזון היאוש והמרד
והם ברי הלבב
והם פקוחי העיניים
והם שהשליכו נפשם מנגד
וידם קצרה מלהושיע;
נזכור את היום
את היום בצהריו. את השמש
שעלתה על מוקד הדמים
את השמים שעמדו גבוהים ומחרישים
נזכור את תלי האפר אשר מתחת לגנים הפורחים.
נזכור אחי את מתיו כי הנה הם
מנגד לנו
הנה ניבטות עיניים סביב־סביב,
אל דמי, אל דמי לנו עדי יהיו חיינו ראויים לזכרם.

פסוקי תהלים

אלהים אל־דמ־לך, אל־תחרש ואל־תשקט אל:
כִּי־הנה אוֹיֵבֶיךָ יִהְיֶינָה, וּמִשְׁנֵאֶיךָ נִשְׂאוּ רֹאשׁ:
עַל־עַמֶּךָ יַעֲרִימוּ סוֹד, וַיִּתְּעֲצוּ עַל־צַפּוֹנֶיךָ:
אָמְרוּ לֵכּוּ וּנְכַחֲדֵם מִגּוֹי, וְלֹא־יִזְכָּר שֵׁם־יִשְׂרָאֵל עוֹד:
כִּי נִוְעָצוּ לֵב יַחְדוֹ, עַלֶיךָ בְּרִית יִכְרְתוּ:

פ"ג, ב"ז

ה' שִׁמְעָה תִּפְלָתִי וְשׁוֹעֲתִי אֲלֶיךָ תְּבוֹא:
כִּי־כָלוּ בַעֲשֵׁן יָמַי וְעֲצָמוֹתַי כְּמוֹקֵד נִחְרוּ:
דְּמִיתִי לְקֶאֱת מִדְּבַר הַיִּתִּי כְּכֹס חֲרֻבוֹת:
אַתָּה תִּקּוּם תִּרְחַם צִיּוֹן כִּי־עַתָּה לַחֲנָנָה כִּי־בָא מוֹעֵד:

ק"ב, ב, ד, ז, י"ד

אֱלֹהִי שִׁיתֵּמוּ כְּגִלְגַּל, כְּקֶשׁ לִפְנֵי־רוּחַ:
כַּאֲשֶׁ תִּבְעֶר־יָעַר, וּכְלַהֲבָה תִּלְהַט הָרִים:
כֵּן תִּדְּפֶם בַּסַּעֲרָךְ, וּבִסּוּפְתֶךָ תִּבְהֹלֵם:
מִלֵּא פְנֵיהֶם קִלּוֹן, וַיִּבְקְשׁוּ שִׁמְךָ ה':

פ"ג, יד-יז

קדיש בצבור

יִתְגַּדֵּל וַיִּתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא. בַּעֲלָמָא דִּי בְּרָא כְּרִיעוּתָא, וַיִּמְלִיךָ מַלְכוּתָהּ, בַּחֲיִיכוּ
וּבִיוֹמֵינוּ וּבַחֲיֵי דְכָל בֵּית־יִשְׂרָאֵל בַּעֲגָלָא וּבְזִמְנָן קָרִיב וְאָמְרוּ אֲמֵן.
יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לַעֲלָם וּלְעַלְמֵי עֲלָמֵיָא.
יִתְבָּרַךְ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֵם וַיִּתְנַשֵּׂא וַיִּתְהַדָּר וַיִּתְעַלֶּה וַיִּתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְּקוֹדֶשׁ
בְּרִיךְ הוּא לַעֲלָא מִן כָּל בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תְּשַׁבַּחְתָּא וְנַחֲמַתָּא, דְּאֲמִירָן בַּעֲלָמָא וְאָמְרוּ
אֲמֵן.
יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא וְחַיִּים עֲלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אֲמֵן.
עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו הוּא יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עֲלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אֲמֵן.

